

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

JULI/AUGUST 1982 NUMMER 7/8

Indhold

Bjørn Svensson: Da Flensborg blev afskrevet	201
H.V. Gregersen: Johannes Prætorius (I)	211
Knud Brummer: Flintefund	221
Nanna Westergaard: Feriepiger i Danmark	226
Torben Glahn: Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig: Kongeligt besøg 1768	228
W. Christiansen: To kaldsbreve	230
Bogammeldelser	231
Grønsejlsdagbog	241
Rettelse	248

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland

Bøger mærkede med * er næsten udsolgt. Priser i parentes er normalpriser. Alle priser er incl. moms, men excl. forsendelse. De manglende numre er udsolgt.

Nr. 47. Lars N. Henningsen: FATTIGVÆSENET I DE SØNDERJYSKE KØBSTÆDER 1736-1841. Indb. kr. 45,00 (90,00).

Nr. 48. Holger Hjelholt: A. REGENBURG, 1815-95. EN DANSK EMBEDSMAND. Kr. 40,00 (80,00).

Nr. 49. Aage Rasch: EJDERKANALEN. Kr. 35,00 (60,00).

Nr. 51. Asger Nyholm: SLESVIGSKE GEJSTLIGE OG SLESVIG-HOLSTENISMEN INDTIL 1850. Indb. kr. 90,00 (160,00).

Nr. 52. G. Japsen: PASTOR JACOBSEN FRA SKÆRBÆK OG HANS FORETAGENDER. Indb. kr. 60,00 (90,00).

Nr. 53. Børge L. Barløse: LÆRERSTANDEN I SYDSLESVIG FRA REFORMATIONEN TIL 1864. Indb. kr. 120,00 (190,00).

Nr. 54. Peter Anholm: SØMANDSLIV OG GULDFEBER. ERINDRINGER FRA VERDENSHAVENE, AUSTRALIEN OG NEW ZEALAND. Kr. 60,00 (90,00).

SØNDERJYLLAND 1864-1920. HISTORISK BILLEDBOG ved Jørgen Paulsen og A. Feilberg Jørgensen. Indb. kr. 75,00 (140,00).

NORDSLESVIG 1920-70. HISTORISK BILLEDBOG ved Ole Bech og Eskild Bram. Indb. kr. 50,00 (90,00).

* FESTSKRIFT TIL H. P. HANSSEN PÅ HANS 70-ÅRS DAG DEN 21. FEBRUAR 1932. Kr. 50,00. CHRISTIAN PAULSENS DAGBØGER. Udgivet ved Knud Fabricius og Johs. Lomholt Thomsen. Kr. 18,00 (ikke i boghandelen).

Nicolai Svendsen: I GENFORENINGENS TJENESTE. SØNDERJYDSK SKÆBNE III. Kr. 20,00 (36,00).

QUATTUOR CENTURIÆ EPISTOLARUM. Provst Johannes Pistorius' brevsamling 1541-1605 (1614), udg. v. A. Andersen. Indb. 60,00 (ikke i boghandelen).

INDHOLDSFORTEGNELSE TIL SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1945-1974 ved Niels H. Kragh-Nielsen. Kr. 20,00.

* L. S. RAVN: LÆRERNE I NORDSLESVIG CA. 1814-1920. Kr. 150,00 (ikke i boghandelen).

G. Buchreitz: HJELMHAVERNE I AABENRAA. Kr. 30,00 (45,00).

L. S. Ravn: TRÆK AF FOLKESKOLENS HISTORIE I NORDSLESVIG 1864-1920. Kr. 40,00 (60,00).

Sønderjysk Månedsskrift

udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland, men alle kan tegne abonnement, uanset om man er medlem eller ikke.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT koster 75,- kroner årlig (heri er medregnet MOMS og portoudgifter). Enkeltnumre kan købes for 8,- kroner stykket, større særnumre eller dobbelthæfter beregnes der dog en særlig pris for.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT kan bestilles hos Historisk Samfunds ekspedition, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83. Daglig kl. 9-16. Lørdag lukket.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFTs redaktion:

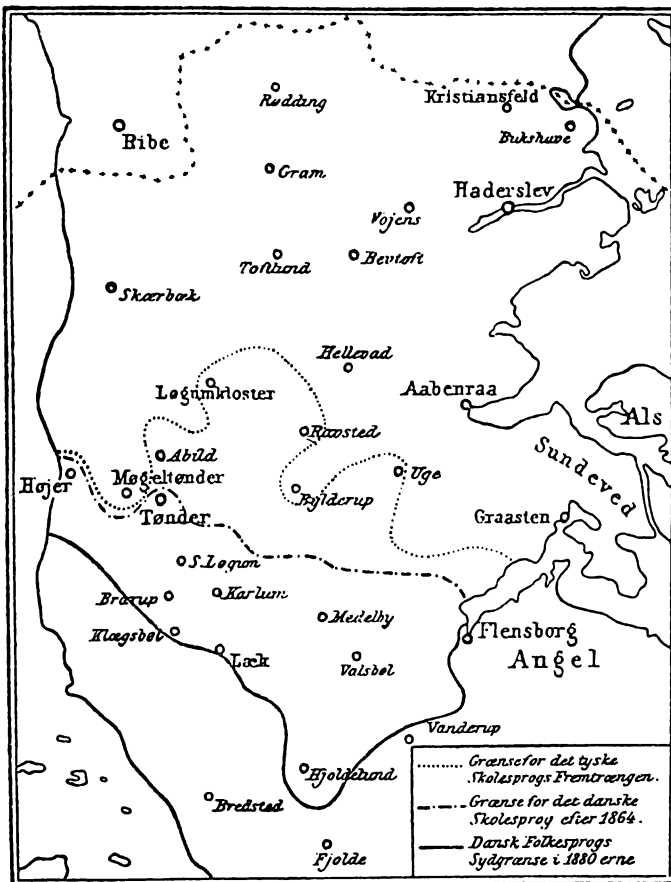
Jørn Buch, Marielystvej 10, Haderslev. Tlf. (04) 52 33 08.

Inger Bjørn Svensson (ansv.), H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tlf. (04) 52 17 37.

Prøvehæfter (overskudshæfter) sendes gerne og gratis efter anmodning.

Redaktionen påtager sig intet ansvar for artikler m.v., der indsendes uden aftale.

Dette kort, der illustrerede H. P. Hanssens artikel fra 1887, angiver tre grænser, hvoraf den midterste i hans artikel fik en anden betegnelse end i kortteksten. Han oplyste nemlig, at den angiver afstemningslinien i 1867, hvad den jo ikke gør, eftersom linien er trukket nord om Flensborg. I 1887 anså han området syd for denne grænse for at være uden redning, og han mente, at en afstemningsgrænse nu, det vil sige i 1887, stærkt ville nærme sig den nordligste grænselinie, den som viser, hvor langt det tyske skolesprog var trængt frem på dette tidspunkt. Året efter blev der gennemtvunget tysk skolesprog lige til Kongeåen.

Da Flensborg blev afskrevet

AF BJØRN SVENSSON

Til den del af grænsedragningens forhistorie, der aldrig er blevet ordentlig belyst, hører spørgsmålet om, hvornår den nye grænse blev grundlagt og Flensborg blev afskrevet som en del af Nordslesvig. Herom skriver redaktør Bjørn Svensson, Haderslev.

Ved valgene i 1867 havde det danske stemmeflertal fastslået Nordslesvig som et bestemt politisk-geografisk begreb, skrev M. Mackeprang side 38 i bogen om »Nordsles-

vig 1864-1909«, og dette begreb indbefattede Flensborg. Skulde der holdes folkeafstemning i Sønderjylland, måtte Flensborg selvsagt tages med i Nordslesvig, hvis ideen om § 5 skulle respekteres.

Men da lejligheden bød sig i 1918, havde H. P. Hanssen, den sønderjyske fører, ikke tænkt sig, at Flensborg overhovedet skulle have adgang til at stemme, og selv om han bøjede sig for oppositionens krav på dette punkt, kom Flensborg ikke med i den nordslesvigske afstemningszone, men

blev placeret udenfor og stillet overfor et officielt dansk forlangende om absolut dansk flertal som betingelse for at komme med i genforeningen med Danmark. Det var en betingelse, som end ikke H. P. Hanssens egen by, Aabenraa, kunne honorere, så der var gjort, hvad der kunne gøres for på forhånd at afskære Flensborg fra Danmark.

I »Grænsespørgsmaalet«, som H. P. Hanssen i 1920 udgav til forsvar for sin politik, skrev han side 89, at »vi som aarle og silde arbejdede med grænsespørgsmaalet, atter og atter under vore drøftelser og overvejelser [er] standset ved denne linie som Danmarks kommende sydgrænse, hvis spørgsmaalet, som alle før krigen var enige om, skulde afgøres ved en folkeafstemning«.

Spørgsmålet er med andre ord blevet flittigt drøftet, men hverken i Vælgerforeningen eller med den opposition imod Hanssen, som var fastholdt i Sønderjylland, og som tilmed havde en styrke, der i konfliktsituationer havde vist sig at udgøre et flertal.

Den kreds af »vi«, som H. P. Hanssen sigter til, og som udelukkede Flensborg fra Nordslesvig, kan derfor kun være hans egne meningsfæller og vel først og fremmest dem, han arbejdede sammen med i Kongeriget. Med temmelig sikkerhed kan man fastlægge den kreds, hvor den nuværende landegrænse tidligst slog rod, til den radikalt orienterede del af den lille gruppe af sønderjysk engagerede i den danske studenterverden, fra 1887 organiseret i »4 S« (Studenter-Samfundets sønderjyske Samfund), som Hanssen fra første færd var nært knyttet til.

4 S havde oprindelig til opgave at »demokratisere« Nordslesvig. A. D. Jørgensen forsikrede forgæves stifterne af 4 S, at det alt var demokratisk sindet nok. En tilbageerobring af det tabte danske land ville de foreløbig ikke høre tale om, »da

Tyskland var bærer af den højeste kultur og en svækkelse af denne magt derfor ikke at ønske. I det følgende år gav imidlertid den unge kejsers besøg i udstillingen anledning til nogle tyskvenlige artikler i »Politiken«, og dette bidrog til at klare vore venners anskuelser.«

Disse oplysninger var at finde i manuskriptet til A. D. Jørgensens erindringer. »En redegørelse«, der blev udgivet efter hans død, – men de kom ikke med i den trykte udgave. De blev først trykt i 1953 i Sønderjyske Årbøger, hvor fhv. højesteretspræsident Troels G. Jørgensen meddeler de utrykte dele af faderens erindringer med den tilføjelse, at det pågældende afsnit blev strøget på foranledning af forlagets konsulent. Konsulenten var Johan Ottosen, som selv var blandt dem, der blev ramt af A. D. Jørgensens afslørende karakteristik.

Men selv A. D. Jørgensen ønskede en alliance med Tyskland i håb om ad den vej at genvinde Sønderjylland efter en europæisk krig, skrev H. P. Hanssen den 7. oktober 1887 til J. N. H. Skrumsager. Hanssen tilføjede, at der i København herskede en stærk pangermanistisk strømning, navnlig blandt de radikale, som han også selv sympatiserede med, omend han ikke kunne gå ind for den så længe tyskerne optrådte, som de gjorde. Dog troede også han, at en afgørelse af det sønderjyske spørgsmål i forståelse med Tyskland ville frembyde store fordele.

Det må her indskydes, at den omtalte udstilling var den store industri-, landbrugs- og kunstudstilling, som i 1888 blev arrangeret i København i anledning af hundredåret for stavnsbåndets løsning. Samme år, 1888, indførte tyskerne den skolelov i Sønderjylland, som udryddede det danske sprog i skoleundervisningen af de danske børn i Nordslesvig. Friheden blev mindet det ene sted og glemt det andet.

1888 var et mindeværdigt år. Sønderjy-

A. D. Jørgensen var ikke fuldt ud tilfreds, da frugten af det første møde mellem H. P. Hansen, H. V. Clausen og Johan Ottosen i 1887 blev oprettelsen af 4 S, en radikal studenterforening, der skulle tjene sønderjyske formål. A. D. Jørgensen forklarer i sine erindringer, at formålet oprindeligt var at demokratisere Sønderjylland, skønt han forsikrede dem, at det var demokratisk nok, og at man ikke ville tilbageerobre tabt land for ikke at svække Tyskland, der ansås for at være bærer af den højeste kultur. Men tyskvenlighedens opblomstring under kejserens besøg i København 1888 »bidrog til at klare vore venners anskuelser«.

derne husker det også som trekejseråret, hvor det tyske riges første kejser døde og blev afløst af sin søn, Friedrich, der kort efter også døde og blev efterfulgt af sin søn, kejser Wilhelm II. Det var den sidste, der besøgte udstillingen, vistnok blandt andet fordi den danske rigsdags formænd udtalte så smukke mindeord ved bedstefadrens død. Folketingets formand, Sofus Høgsbro, sagde således: »For det danske folks vedkommende er tunge minder forbundne med vort forhold til vor mægtige nabo i den sidste menneskealder, men ligesom dette ikke bør forhindre os fra at yde en verdenshistorisk personlighed skyldig anerkendelse, således er det vort håb, at en stadig voksende fredelig forståelse med Tysklands kejser og folk vil hele saarene, som fortiden har slaaet.«

Tilskyndende til kejserbesøget var en begyndende fransk-russisk tilnærmelse, som fik Tyskland til at føle sig klemmt, så Bismarck for at forbedre relationerne til Norden endog forhindrede en tysk jubelfest på 25 års dagen for stormen på Dybbøl.

Følte den unge kejser trang til at besøge København i juli 1888 for at bygge videre på den fredelige forståelse, afstak han til gengæld rammerne indenfor hvilke forståelsen skulle findes, i en tale i Frankfurt an der Oder et par uger senere. Ved afsløringen af en statue for prins Friedrich Karl, der i 1864 var chef for de prøjsiske tropper ved Dybbøl, afviste Wilhelm II de forventninger, nogle havde haft til hans liberale far kejser Friedrich: »Der gives folk, der ikke undser sig for at påstå, at min far har villet tilbagelevere det, han sammen med prinsen tilkæmpede sig med sværdet. Vi har alle kendt ham for godt til, at vi et øjeblik roligt kunne høre på en sådan beskæmmelse af hans minde. Han tænkte ligesom vi, at intet af det, vi har erhvervet i den store tid, kunne opgives. I hele hæren er man enig om, at man hellere bør ofre vore samtlige 18 hærkorps og 42 millioner indbyggere end afstå en eneste sten af, hvad min far og prins Friedrich Karl har tilkæmpet sig.«

1888 var et år, der på een gang fremkaldte tyskvenlige udtalelser og de modsat-

te reaktioner i det danske folk. I den konservative studenterverden opstod som reaktion mod tyskvenligheden organisationen »To løver«, medens den radikale 4 S fik en drejning i arbejdsopgaverne. Begge organisationer forenedes i deres arbejde under A. D. Jørgensens ledelse.

4 S står som nævnt for Studentersamfundets sønderjyske samfund, og en hoveddrivkraft såvel ved oprettelsen af Studentersamfundet i 1882 som ved starten af 4 S fem år senere var Johan Ottosen. Hans navn er bevaret først og fremmest takket være den optimistiske sønderjyske kampsang »Det haver saa nyligen regnet« med mottoet »det har slet ingen hast«. Den forfattede han til et besøg af sønderjyder i København i marts 1890, forresten det år, da hans interesse for Sønderjylland blev styrket ved, at han hjemførte Gustav Johannsens datter Martha som sin brud. Mindre kendt er det, at Johan Ottosen det samme år – stadig 1890 – trak Nordslesvigs sydgrænse nord om Flensborg og nord om Tønder.

Denne grænsedragning foretog Johan Ottosen i en artikel i »Tilskueren« (side 306-328). Begge byer henregnede han til Mellemslesvig, og han anså dem for farlige, fordi de var at betragte som udfaldspor-te for det tyske sprog.

Johan Ottosen regnede kun med en virkelig fare, hvor tvivlsomt sindede egne stod i umiddelbar berøring med tysktalende. Hvor derimod Sønderå og Vidå spærrer med milevide hedestrækninger, og hvor ingen forbindelsesveje går i retningen syd til nord, her hvor det egentlige Nordslesvigs grænse går, her kommer det plattyske sprog ikke igennem. Men der findes to porte, hvor plattysken kan komme igennem.

De to porte er Tønder og Flensborg, Tønder på grund af sit tyske sindelag, Flensborg på grund af sit tyske sprog og sin størrelse, thi her kan eksemplet smitte på grund af de stærkt befærdede landeveje,

livligt samkvem ad jernbanen og talrige dampskibe på fjorden, som hver dag bringer tysken ind ad døren til folk.

Dog har Johan Ottosen ikke dermed villet afskrive arbejdet i Flensborg. Tværtimod er det en stilling, hvor der skal sættes noget ind: »Her er faren størst, og her må man tage mod angrebet, hvis der skal være håb om at afværge det.«

Johan Ottosen har heller ikke nationalt afskrevet de egne, hvor danskerne er i mindretal: »Hvor tyskerne er flertal, betyder det jo kun, at folk overfor germaniseringen lægger hænderne i skødet eller måske endog er villige til at fremme den, men det betyder ingenlunde, at de er tyskere i national forstand – for i den henseende er de alle jyder både overfor Vorherre og andre mennesker.«

Men det danske arbejde i Flensborg skal kun opretholdes for at værne området nord for byen, ikke fordi man kan knytte noget håb til byen selv.

Efter bevæget påskønnelse af den fastholden ved det gamle fædreland, som hovedmassen af borgerskabet og næsten alle arbejderne i Flensborg viste ved en urokkelig troskab mod Danmark i denne by, der til trods for det tyske sprog tidligere og mere inderligt end nogen anden by i Sønderjylland sluttede sig til den danske sag overfor slesvig-holstenerne, understregede Ottosen den store forandring, der var sket i løbet af de sidste år, og som ved valget i 1890 resulterede i 2543 socialister, 2449 tyske stemmer og kun 590 danske. Først den stærke socialistiske bevægelse i 80'erne rev arbejderne bort fra den nationale oppositions stude. »De socialistiske stemmer er ikke alle vor gamle ejendom; mange af dem skriver sig fra indvandrede arbejdere, men broderparten af dem er gamle danske stemmer.«

Johan Ottosens konklusion er, at under disse omstændigheder kan det danske sindelag ikke forplantes fra slægt til slægt.

Johan Ottosen, der i 1890 forfattede »Det haver så nyligen regnet«, skrev samme år en artikel, hvori han fastslog som sin tro, at Flensborg er og bliver tabt for danskheden.

eftersom modersmålet, det stærkeste af alle bånd, fattes: »Jeg tror derfor, at Flensborg er og bliver tabt for danskheden.«

Også Mackeprang tog senere i sin bog om Nordslesvig stemmetallene som varsel. De danske stemmetab fra 1884 til 1886 tolkede han således, at den nordlige bydels danske arbejdere havde opgivet den nationale kamp, der forekom dem udsigtsløs, og af et nyt stemmetab på et par hundrede stemmer ved valget i 1887 udledte han, at strømmen ikke lod sig vende.

Ottosen tager ikke direkte stilling til Tønderspørgsmålet på anden måde end ved placeringen af byen syd for Nordslesvigs grænse. Men samtidig tilkendegiver han, at hvor modersmålet stadig lever, kan ethvert bristet håb heles påny. Da Tønder trods det danske modersmål altid har stået som slesvig-holstensk og tysk, er det uklart, om han her finder et bristet bånd, der kan heles.

En anden, der gjorde sig stærkt gældende indenfor 4S, var H. V. Clausen, der ligeledes afskrev Flensborg på denne tid.

Det skete i hans bekendte rejsehåndbog »Sønderjylland«, hvoraf den første udgave udkom i 1890.

I kommentaren til et sprogekort, som Clausen udsendte i 1888, bevægede han sig forsigtigt ind på spørgsmålet i følgende sætninger: »Den grænse, som i øjeblikket kunne drages søndenom de kommuner, der giver dansk flertal ved rigsdagsvalgene, er ikke pålidelig som vidnesbyrd om befolkningens sindelag. Tønder amt hører til 4. slesvigske valgkreds, der tillige omfatter Husum amt og Ejdersted og går ned til Ejderen; de danske er her på forhånd i mindretal og har derfor i mange år ikke stemt eller stemt sløjt og planløst. Østerpå, i Flensborg amt, hvor valgkampen føres anderledes kraftigt, har i de sidste ti år netop grænseegnen mellem dansk og tysk socialismen haft sådan fremgang, at det også her ikke tydelig vil kunne ses, hvorledes afstemningen ville falde, naar folk stod overfor det enkle spørgsmål: dansk eller tysk.«

Da H. V. Clausen skrev sin rejsehånd-

bog i 1890, var han ikke længere i tvivl. Han så den nye grænse, der senere kom til at bære hans navn, for sig i en vision, som han tegnede side 68 i et afsnit om Frøslev, hvorfra man kan finde »vide udsigter mod vest over Medelby og Tinglev sogne og den store hede- og mosestrækning mellem disse, der går helt over mod Tønder og skiller Slogs og Kær herreder, Isted og Ellum systemer. Den vil engang danne et ypperligt værn mod tyskhedens fremtrængen og ser ud, som om den var skabt til at blive Danmarks sydgrænse sammen med Krusaadalen længere i øst.«

Krusaadalen løber jo nord for Flensborg, som H. V. Clausen afskærer ved denne grænsedragning. Han sondrer også i forordet mellem Nordslesvig og Flensborgegnen. Efter en varm hyldelse til flensborgernes trofasthed, hvor han finder anledning til i høj grad at undre sig over, så godt byens danske sindelag – tilmed på trods af et tysk omgangssprog – har holdt sig indtil 1884, noterer han side 57, at det danske stemmetal mellem 1884 og 1890 er gået tilbage med rivende hast:

»Det tyske stemmetal er steget som følge af et voldsomt valgtryk, det danske er sunket, ved det arbejderbefolkningen er blevet socialistisk ... Det er ikke til at undres over, at fattigfolk ved en stemmeafgivning giver deres sociale krav fortrinet for de nationale, men at denne overgang til socialismen har slået danskheden i Flensborg ned, bør ikke nægtes. At kæmpe mod socialismen vil ikke nytte noget; at få dens tilhængere til at blive danske socialister og ikke tyske, kan vel heller ikke lykkes...«

Om Tønder siger Clausen kun side 25, at sproget i byen er langt overvejende dansk, sindelaget endnu mere overvejende tysk, i 1890 med 19 danske stemmer mod 421 tyske og 32 socialistiske.

I 1892 er H. V. Clausen parat til at indtegne grænsen nord for Flensborg og syd for Tønder på landkort. Det sker i nogle

kortskitser til »Landmandsbogen«, hvor han kortlægger Nordslesvigs jordbundsforhold, højdeforhold, hartkornets fordeling, befolkningsforholdene og jordens benyttelse.

H. P. Hanssen var dybt fortrolig med tankegangen i denne kreds, som han også selv havde haft indflydelse på. Han var med til at give stødet til oprettelsen af 4S, og han var ekstraordinært medlem af bestyrelsen. Den 2. april 1897 slutter H. V. Clausen et brev til H. P. Hanssen med denne efterskrift: »Om en maaned er det 10 aar siden, at vi to og Ottosen laa ude ved Hulsøen en dejlig majdag, hvor i grunden »4S« blev undfanget.«¹ Hanssen har også selv skildret dette maj-møde og stiftelsen af 4S den 7. september 1887.²

Vi kender H. P. Hanssens stemning i dette år. 1887 skrev han, at afstemningslinien af 1867 kan vi ikke længere hævde. En afstemningslinie nærmer sig nu stærkt til den bugtede skolesprogsgrænse, der fra nordsiden af Flensborg fjord går nord om Løgumkloster og nord om Tønder og Højer.³

Hvor Johan Ottosen og H. V. Clausen endnu kun tager varsel af valgtallene for udsigten til fremtidige afstemningstal, har Hanssen allerede gjort op, hvilke tab en folkeafstemning nu vil godtgøre. Man skal desuden lægge mærke til den korrekte beskrivelse af skolesprogsgrænsen. Det tyske skolesprog havde ikke gjort holdt ved den naturgrænse med uvejsomme hede- og mosestrækninger, som Johan Ottosen og H. V. Clausen anså for det bedste værn mod det tyske sprogs fremtrængen. De tænkte blot på folkesproget og havde ikke fortyskningsgen ovenfra gennem skolen i tankerne.

1. Harald Jørgensen: To ungdomsvenner, p. 211, jfr. 295 og 297.
2. H. P. Hanssen: Et tilbageblik, I p. 206 f. og 216 f.
3. H. P. Hanssen: Fra kampaarene, I p. 40

Der foreligger en modsat vurdering fra Jens Jessens hånd 1887. Han regner med, at en folkeafstemning vil give helt andre resultater end valgene. »Til trods for den stærke indvandring fra syd og udvandring mod nord siden 1864, er Flensborgs indbyggere endnu overvejende tro mod fortiden. I stilhed venter de på bedre tider.«⁴

H. P. Hanssen havde i 1888 lovet at skrive om det tyske rige til et værk om »Lande og folk«, beregnet på folkeskolens geografilærere, og det blev vistnok skrevet i 1891. I denne artikel eller afhandling lader han lidt flot sprogrænsen gå fra Flensborg fjord mod vest, så den falder sammen med naturgrænsen:

»Grænsen er ikke ugunstig for det nationale forsvar, idet Flensborg fjord i øst og store mose- og engdrag i vest hæmmer den daglige samfærdsel mellem syd og nord og dermed det farligste af alt: det plattyske sprogs langsomme fremtrængen sydfra. Der er imidlertid et svagt punkt på denne grænselinie, nemlig Flensborg by. Den er at ligne ved en åben port, hvorigennem det plattyske sprog trænger op i Nordslesvig. Byen har indtil den nyeste tid været overvejende dansksindet, men i det sidste tiår har mange flensborgske borgere svigtet den danske sag, og da byen er helt overvejende plattysktalende, øver den nu en meget farlig indflydelse på de omkringliggende egne.«

For en sønderjysk nationalpolitiker som H. P. Hanssen, der desuden var sekretær i Vælgerforeningen, var det vanskeligt offentligt at afskrive Flensborg på et tidspunkt, hvor den var en nødvendig bastion i nationalitetskampen. Det måtte ske mere indirekte.

I 1892 definerede han det egentlige Nordslesvig med en sydgrænse, der gik nord for Flensborg over til Møgeltønder og

4. J. Jessen: Mellem Østersø og Vesterhav (Flensborg 1887), p. 16.

skrev om Flensborg blot, at den socialdemokratiske bevægelse havde gjort det nationale styrkeforhold uklart.⁵

Tre år senere udtrykker Hanssen sig mere kategorisk. Han udvikler, at danskheden politisk har tabt på et vigtigt og afgørende punkt, nemlig Flensborg, hvor det danske stemmetal er gået ned med rivende hast. Denne udvikling må dels tilskrives indvandring sydfra, dels at det er vanskeligt at forplante det nationale sindelag til den opvoksende slægt i hjem, hvor sindelaget og sproget ikke falder sammen. I denne by har danskheden »kunnet hævde sig, så længe mindet om den danske tid blev bevaret«,⁶ – men altså ikke nu længere.

Da H. P. Hanssen samme år under afhøring den 22. marts 1895 udtalte sig om genforeningsplanerne, angav han endog linien fra Flensborg fjord til Tønder som sydgrænsen for det område, i hvilket han stræbte efter at udbrede den danske nationalitet.⁷

Selv om hensyn tages til retsafhøringens rammer, kan der vanskeligt råde tvivl om, at Hanssen havde afskrevet Flensborg i hvert fald som afstemningsobjekt og genforeningsmulighed og måske også som national arbejdsmark.

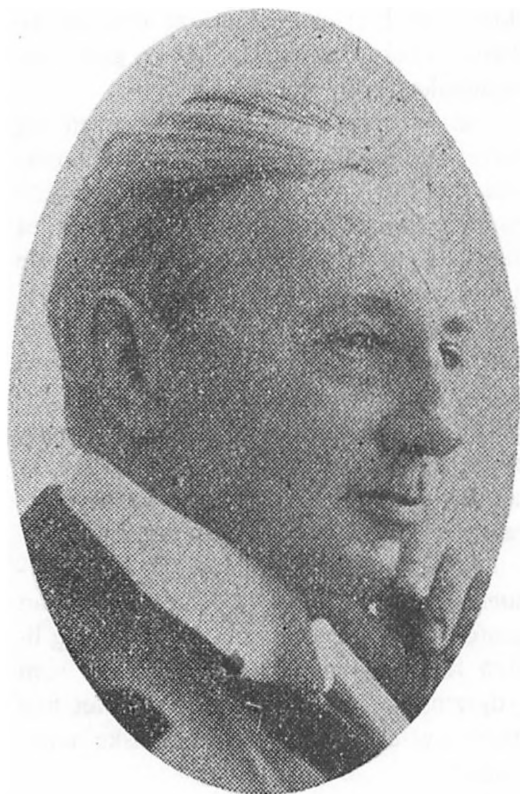
Tonen knytter H. P. Hanssen til Johan Ottosen og H. V. Clausen. Betragtningerne og formuleringerne er hos dem så parallelle, at der er grund til at tro, at de har drøftet sig frem til en fælles holdning allerede under Hanssens lange Københavnsophold i 1887, selv om valgudfaldet 1890 har sat sit præg på konklusionerne.

I hvilken grad de hver for sig har øvet indflydelse på det fælles slutresultat, er det

5. H. P. Hanssen: Fra kampårene, I p. 40.

6. H. P. Hanssen-Nørremølle: Sønderjylland 1864-1895 (udg. af De samvirkende sønderjyske foreninger 1895), p. 50.

7. Retsprotokollen, citeret efter Karl Alnor: Handbuch zur schleswigschen Frage, II. p. 773.

H. V. Clausen blev under et ophold i Flensborg 1885 overbevist om, at byen var tabt for danskheden. I 1890 beskrev han den kommende landegrænse, der efter ham fik navnet Clausenlinien, og i 1892 skrev han til H. P. Hanssen: Jo mindre man taler om Flensborg, des bedre synes jeg det er.

svært at sige. H. V. Clausen har i et interview til Gads danske Magasin 1929 side 231 udtalt sig om baggrunden for den vurdering, han nåede frem til. Da han som ung student sammen med Niels Hjort gjorde en udflugt til Sønderjylland, hvor det især var Flensborg, der interesserede dem, stod det ham endnu ikke klart, at byen måtte afskrives som en tysk by:

»Det var først, da jeg nogle år senere i 80'erne i længere tid opholdt mig hos redaktør Jessen i Flensborg, at det gik op for mig, at byen var tabt for Danmark, og at det ville være en ulykke, om vi nogensinde fik den indenfor vore grænser.«

Det var i 1885, H. V. Clausen som volontør opholdt sig i nogle måneder på Flensborg Avis, efter at han både i 1882 og 1883 havde været på besøg i byen og knyttet et venskab til redaktør Jessen. Blandt andet

var det tanken, at de ville samarbejde om at skrive en sønderjysk rejsehåndbog. Men netop i 1885 brød H. V. Clausen med sin politiske linie og gik i absolut opposition til højrestyret i Danmark: »Naar man i udlandet, hvor jeg dengang opholdt mig i længere tid, spurgte mig, hvordan regeres Danmark, skammede jeg mig dybt over at skulle fortælle om Estrups retsbrud, og dermed var givet, til hvilken side jeg fra nu af kom til at høre.«

Da H. V. Clausen blev radikal, gled han fra venner som H. L. Møller, der stod for en anden holdning. Clausen gled ogsaa fra Jens Jessen og kom i opposition til adskiligt af det, Jessen stod for, blandt andet vurderingen af danskheden i Flensborg.⁸

8. A. Svensson: Redaktør J. Jessen, I, p. 143 f.

Ifølge Clausens udtalelse til Gads danske Magasin 1929 ville Jessen have, at Flensborg skulle være dansk, om der så kun var »ti retfærdige« ligesom i Sodoma. Denne vending må nok betragtes som et irritationsudbrud fra Clausens side. Jessen gjorde tværtimod gældende, at en simpel efterregning, der tog hensyn til de tilflyttede embedsmænd osv., godtgjorde det spinkle grundlag, hvorpå de tyske stemmer hvilede. Derom havde han skrevet en artikel i 1884, da Gustav Johannsen ved rigsdagsvalget den 28. oktober ikke var blevet genvalgt som rigsdagsmand i denne kreds, hvis tab indledte tilbagegangen. Jessen fremlagde regnestykket i en samtale 1885 med H. V. Clausen og stud. theol. Hans Koch (senere provst og far til Hal Koch), men Clausen kunne ikke tiltræde betragtningen.

De har heller ikke været enige om betydningen af at holde skansen. Så meget kan enhver da se, udbød redaktør Jessen i en artikel af 28. juni 1893, at tabes firkanten Flensborg - Aabenraa - Løgumkloster - Tønder, så svinder håbet for Als og Sundeved. Skulle vort krav på Nordslesvig så indskrænke sig til Haderslev amt alene?

Medens Johan Ottosen endnu strategisk lagde vægt på arbejdet i Flensborg, fandt H. V. Clausen og H. P. Hanssen det bedre at samle kræfterne om de egne, hvor de mente, at nationaliteten kunne styrkes, end at søge at holde sammen på noget, der ikke rummede de værdier, de tillagde betydning. Den 18. februar 1892 skrev H. V. Clausen således til H. P. Hanssen med henblik på aftale om et arrangement: »Lad os blive fri for de flensborgere; jo mindre man taler om Flensborg, des bedre synes jeg det er. ... Slogs herred er min kære stadige tanke. ... Vi må befæste denne stilling, den er os af større vigtighed end Flensborg. Og der er – jeg var nær ved at blive from og skrive gudskelov – endnu gode kræfter der-

inde at virke på og med. Og dette land er endnu rent dansk af sprog.«⁹

Min far mødte lidt senere midt i 1890'erne, da han af M. Andresen var blevet taget med i det H. P. Hanssenske hjem, den samme skarpe afvisning af Flensborg. Da H. P. Hanssen og den senere frimenighedspræst Thade Petersen, der 1894 var blevet medarbejder ved »Hejmdal«, kom til at drøfte noget, redaktør Jessen havde skrevet i »Flensborg Avis«, indskød fru Helene Hanssen en bemærkning om de danske i Flensborg og udbød: »Hvad skal vi også med dem!«¹⁰ H. P. Hanssen svarede afledende, men intet tyder på, at han var uenig i grundholdningen. Han gjorde heller ikke indsigelse, da han svarede på brevet fra H. V. Clausen. Det handlede om mange ting, men H. P. Hanssen svarede generelt: »Det var for resten et udmærket brev, som jeg fik fra dig, og jeg var meget glad ved at læse det.«¹¹

Den skildrede baggrund får en særlig interesse, når man sætter den i sammenhæng med begivenhederne i Sønderjylland. Således blev Vælgerforeningen i 1888 oprettet under forhold, der ikke var fri for at smage af en overrumpling. Resultatet blev, at bestyrelsen sammensattes efter antallet af danske vælgere i de forskellige amter, og det betød, at Flensborg amt efter de dårlige valg i en bestyrelse på 21 kun fik to pladser; de var tiltænkt rigsdagsmand Gustav Johannsen fra byen og en repræsentant for landet. Således blev redaktør Jessen udelukket fra den sønderjyske dansk-

9. Harald Jørgensen: To ungdomsvenner, p. 94 og 96.

10. A. Svensson i Flensborg Avis (kroniken), 30. april 1948.

11. Harald Jørgensen: To ungdomsvenner, p. 101.

heds politiske ledelse.

Samme år – 1888 – drøftede Sprogforeningens generalforsamling oprettelsen af et sønderjysk centralbibliotek, og redaktør Jessen tilbød at skaffe plads, men J. N. H. Skrumsager gik imod tanken om Flensborg som stedet. Det var kun tre år efter, at Skrumsager i forbindelse med fællesland-bomødet i Flensborg 1885 havde talt for, at Flensborg igen måtte blive den dygtigste og danskeste provinsby i Danmark.

Fra Sprogforeningens oprettelse i 1880 havde ledelsen af dens bogarbejde ligget i Flensborg, men da Monrad, der havde forestået det, døde i 1889, benyttede man lejligheden til at flytte ledelsen til Åbenrå. En plan om at gøre Jessen til Monrads efterfølger var H. P. Hanssen modstander af. Kun hvis den »kan benyttes som påskud til at holde Jessen borte fra en mere fremskudt plads indenfor Vælgerforeningen, så er der noget godt ved den«, skrev den da 27-årige H. P. Hanssen til Skrumsager.¹²

Der var ingen sans for, at Flensborg var en stilling, der skulle holdes. Ingen forståelse for, at bestemmelsen om at fordele bestyrelsesposterne efter vælgertallet ved at negligere de nys mistede vælgere afskrev de mest truede egne. Ingen fornemmelse af det betydningsfulde i at holde kontakt med de tabte vælgere, så længe de frembød kontaktflader. Ingen erkendelse af det mildt sagt uheldige i at skyde redaktøren af »Flensborg Avis«, der ved siden af Gustav Johannsen var Sønderjyllands dominerende skikkelse, ud af den politiske ledelse. Den negative indstilling overfor Flensborg

kom til at kaste lange skygger.

Mellem 1885 og 1890 ligger afgørelsen.

Det er sandsynliggjort, at H. V. Clausens ophold i Flensborg 1885 har lagt grunden til den grænse, vi fik i 1920, og at de seks års modgang ved valgene – fra 1884 til 1890 – cementerede hans og vennernes beslutning om at afskrive de danske muligheder i Flensborg, ligesom byens plattyske sprog, som man i tiden mellem de slesvigske krige havde ladet urørt som belønning for udvist trofasthed, nu blev betragtet som så stor en fare, at Flensborg kom på den sorte liste.

Da de tre ungdomsvener eller hvad man nu skal kalde dem – Ingeborg Refslund Thomsen var utilfreds med, at Harald Jørgensen havde kaldt H. P. Hanssen og H. V. Clausen for ungdomsvener – drøftede fremtiden under Hanssens Københavnsophold i 1887, var det Clausens erfaringer fra opholdet i Flensborg 1885 og katastrofevalget i 1886, der var den friske baggrund. På den baggrund oprettede de 4S, og på dette grundlag drøftede de sig til en fælles holdning.

Når H. P. Hanssen i Berlin og den danske statsminister i København den 9. oktober 1918 uafhængigt af hinanden – men den sidste inspireret af Hanssens vennekreds – tegnede grænselinien nord om Flensborg og syd om Tønder, var det ikke udsprunget af en analyse af dagens Sønderjylland, men af holdninger, der fæstnede sig i det snævre samarbejde mellem H. P. Hanssen og de radikale akademikere i 4S i 1887.

12. A. Svensson: Redaktør J. Jessen, III, p. 54.

Johannes Prætorius (I.)

Af H. V. GREGERSEN

Seminarielektor, dr. phil. H. V. Gregersen, Haderslev, har gennemgået Højst sogns kirkebog for årene 1589-1645 og giver her uddrag af bogen med kommentarer.

Blandt gamle sønderjyske kirkebøger er den fra Højst ved Tønder en af de ældste og i kraft heraf også en af dem, der påkalder sig størst interesse. Den er påbegyndt af sognepræsten Johannes Prætorius i 1589, men den kendes kun efter en afskrift, foretaget af Nicolaus Ewald i 1694. Derfor er der lidt højtysk i den iøvrigt plattyske tekst. *)

Højst er et af de sønderjyske sogne, hvor et præstedynasti har holdt sig længst, nemlig i næsten to hundrede år fra 1544 til 1732, og det har selvsagt haft betydning for, at kirkebogen er blevet bevaret og for kontinuiteten i de mange indførsler. Præsterne inden for dynastiet var følgende:

Peter Thomsen, 1544-1592,

Johannes Prætorius (den første af navnet), 1592 til 1645,

Johannes Prætorius (den anden), 1645 til 1686,

Johannes Prætorius (den tredje) 1686 til 1702,

Nicolaus Ewald, 1702 til 1732 (Enewald Ewalds fader),

Esben Petersen Hørup, 1732 til 1737.

De tre Prætoriusser er naturligvis far, søn og sønnesøn, mens de følgende i præsterækken er svigersønner. De har alle først en tid virket som sognepræstens medhjælp,

*) For at lette forståelsen og tilegnelsen af den fremmedsprogede tekst er substantiver overalt gengivet med stort. Ao. er Anno (i året), Dnca. er Dominica (søndag). Helgendagene findes i R.W. Bauers Calender.

hans kapellan eller »adjunkt«, som det dengang ofte hed, og siden er de blevet sognepræstens selvskevne efterfølger ved at gifte sig med hans datter. I intet af tilfældene blev det nødvendigt for den unge kapellan at overtage sognepræstens enke, men noget sådant forekom i adskillige tilfælde i andre sogne. Det var tidens løsning på pensionsproblemet.

I 1544 skulle Højst have en ny præst, og den, der forestod kaldelsen, var Mads Gjordsen til Solvig, der dengang hørte til Højst sogn (nu til Hostrup). Godsherren til Solvig var af slesvig-holstensk adel, egentlig Gortz eller Görtze, men hans familie havde med slægtsbånd knyttet sig til den danske adel. Den ældste broder var gået den gejstlige vej. Det var magister Claus Gjordsen, der i 1514 var blevet domprovst og i 1526 desuden ærkedegn i Ribe, samt fra 1523 til sin død i 1532 Frederik Is danske kansler, og det er utvivlsomt på denne baggrund, at Mads Gjordsen til Solvig har skaffet sit sogn en dansk præst.

Valget faldt på Peter Thomsen, født i 1509 i Hee »ved Skjern å i Hing herred« som søn af arvebonden Thomas Thomsen. Bondesønnen fra Hee havde fra 1521 til 1523 været elev på Odense Katedralskole, derefter var han kommet til Ribe, og efter fjorten års uddannelse fik han ansættelse ved Ribe Katedralskole, ja, under pesten fungerede han som skolens rektor. *)

*) Der er tale om pesten i 1539, som Ribes nys tiltrådte rektor døde af. J. Kinch nævner i sin »Ribe Bys Historie og Beskrivelse«, II, 22, at rektorens forgænger, Peder Duus, »da nødtes til midlertidigt at overtage Rektortjenesten påny ved Siden af sit andet Æmbede, men den Peter, han har fundet i sin kilde, var altså ikke forgænger af dette navn, men den senere sognepræst i Højst, Peter Thomsen (Petrus Thomæ).

Ribes biskop siden 1542, Hans Tausen, fik ham kaldet til et præsteembede i Vejle, hvor han i to år var den stedlige latinskoles rektor og samtidig kapellan ved bykirken, altimens han havde pastoratet Hornstrup ved Lerbæk. Men i 1544 (tandem: omsider!) blev han af Mads Gjordsen kaldet til Højst, og her virkede han i 48 år (indtil 1588). Med sin hustru avlede han ti børn. Den 19. oktober 1592 blev han angrebet af sygdom, den 23. oktober døde han, og den 26. oktober blev han »ærligt begravet«.

Højst kirkebog har herom følgende:

H. Petrus Thomæ, Seel. is gebohren Ao. 1509 zu Hee bey Schernaa in Hingharde. Sein Vater ein Arfbunde Thomas Thomsen, ward 1521 nach Othense zur Schule gesandt, da er 2 Jahr frequentirt. Ao. 23 nach Ripen, da er 14 Jahr frequentirt. War ein Collega darnach an der Schulen und folgendens tempore Pestis Rector Scholæ. Hernach ist er van dem Hochgel. Mag. Ioh. Thausen nach Wehle vocirt, da er 2 Jahr Rector Scholæ gewesen und zugleich Capellan, auch hat er ein Pastorath ausser der Stadt zu Hornstrup bey Leerbeck gehabt. Tandem van dem wohlgeb. Matz Görtzen van Solwig nach Hoyst vocirt Ao. 1544, woselbst er 48 Jahr gewesen und mit seiner Frau Catharina 10 Kinder gezeuget. D. 19. 8br. 92 morbo corripirt, participes factus S.C. d. 23. 8br. gestorben, d. 26. ehrlich begraben, dessen Seele Gott gnädig sei.

*

Hans efterfølger, Johannes Prætorius, havde i 1588 afsluttet sit studium ved Rostocks dengang meget betydelige universitet. Han var herredsfogedsøn fra Bedsted i Sønder Rangstrup herred (ikke fra »Bredsted«, som det fejlagtigt hedder i universitetsmatriklen fra Rostock: »Brethstedensis ex Holsatia«), og sit akademiske navn, som han efter tidens sædvane førte, havde han taget efter faderens stilling (foged, på latin: prætor).

Johannes Prætorius kom straks til Højst, hvor han, 27 år gammel, blev kaldet til kapellan af Tønders provst, Andreas Thomsen, efter at sognefolkets samtykke

(»e tota parochis consensu«) var indhentet og bifaldet af Tønders amtmand, Hans von der Wisch, og af fru en til Solvig, Dorothea Rantzau, Melchior Rantzaus enke. Han blev derefter bekræftet i embedet og aflagde præsteeden til Slesvigs generalsuperintendent Paul von Eitzen og dennes medarbejder (og senere efterfølger) magister Jacob Fabricius, hvorefter ordinationen fandt sted i Slesvig domkirke. Den 21. december 1589 holdt Johannes Prætorius sin første gudstjeneste i Højst kirke. Efter svigerfaderens død blev han sognepræst og forblev i dette embede helt til sin død den 15. december 1645.

Johannes Prætorius var som nævnt fra Bedsted, søn af herredsfoged Jens Jepsen, ejer af sognets største gård på 5½ ottinge. Som herredsfoged var hans fader formidler mellem den dansk-sønderjyske befolkning og øvrigheden, der siden Flensborgs fald i 1431 og de schauenburgske grevers påfølgende overtagelse af hertugdømmet Slesvig var plattysktalende. Det var simpelthen en nødvendighed for en tysk øvrighedsperson som amtmanden at have en herredsfoged, der beherskede både dansk og tysk, og man tør antage, at Jens Jepsen i sin opvækst ligesom flere andre børn af storbondefamilie har haft lejlighed til at besøge en af købstædernes tyske skrive- og regneskoler.

Det skal utvivlsomt ses som et udtryk for herredsfogedens nære forhold til hans amtmand i Åbenrå, hvortil Sønder Rangstrup herred hørte, at han lod sin – antagelig ældste – søn opkalde efter Bertram Sehested, amtmand i Åbenrå fra 1552 til 1562. Det blev også denne søn, Bertram Jensen, der efter faderens død overtog hans gård og hvervet som herredsfoged.

Moderen var Marie besøgelsesdag 1594 blev angrebet af sygdom og døde den 12. juli:

Die visitationis Mariæ, q. incidit in 2. Julii, is min Seel. Moder morbo corripirt und darnha d.

12. Julii in Gott dem Herrn Christliken gestorven und darnha den 14. Julii ehrlicken begraven.

Om sin faders død 2. adventssøndag 1606 har Johannes Prætorius denne notits i sin kirkebog:

Min leve Vater Jens Jepsen is Dnca. 2. Adv. 1606, was d. 7. Decembr, in Godt dem Herrn seelick verscheden und Dingsdages darnha ehrlick und Christlick begraven. Godt sy ehm und uns allen gnädig und barmhertig. Amen.

Skal man tro alle de mange klager, der i årenes løb fremkom om herredsfoged Jens Jepsens embedsførelse, har han så sandelig også haft behov for den bøn, sønnen sluttede sit kirkebogsnotat med.

Johannes Prætorius' to brødre fik ikke nogen lang livsbane, og deres endeligt blev i begge tilfælde tragisk. Den 22. april 1593 omkom broderen Nis i sin faders gårdsrum eller have under mærkelige omstændigheder. »Gud være en hævner (Wreker) over sådan letsindighed (Modtuil).« Han skriver herom:

D. 22. April is min Seel. Broder Nis Jensen in mines Vaders eegen Hofrum edder Garten jemerlick leider! van levend tom Dode gebracht. Godt im Himmel si idt geklaget und heimgestellt und he wolde och en Wreker sin sölcker Modtuil, dat desülve möge gestrafet werden.

Og den 22. maj 1611 omtaler han sin broder herredsfogedens død med følgende ord:

D. 22. Maj is min Sel. Broder Bertram, nha dem he 11 gantze Wecken lagerhaftig, in Gott verscheeden, und d. 26., was Dca 1 p. Trinit: in einer herlicken Versammlung begraven worden. Gott erwecke uns alle am jungsten Dage mit Freuden, Amen.

Begivenhederne forud for herredsfoged Bertram Jensens død nævner broderen ikke i sin kirkebog, men de er til fulde oplyst takket være de mange klager, der fremkom om hans og hans amtmand Friedrich Ahlefeldts handlinger. En af dem, der kom i klammeri med herredsfogeden, var Johannes Prætorius' embedsbroder i Hellevad-

Egvad, den kendte Niels Heldvad, der i sine levnedsoptegnelser skriver: »Anno 1602 er jeg blevet heftigt forfulgt af Frederik von Ahlefeldt og Bertram Jensen i Bedsted. Gud skal være dommer mellem os!« I 1603 førte utilfredsheden til et bondetog til Gottorp slot, og en undersøgelse førte til amtmandens afskedigelse i 1605.

I 1610 blev Bertram Jensen afskediget fra sit hverv som herredsfoged, og det var en følge af de begivenheder, der udviklede sig, efter at Åbenrås borgmester, Claus Es-march, i begyndelsen af nævnte år var blevet fundet myrdet. I Hellevad-Egvad havde man på det tidspunkt fået en ny præst, da Niels Heldvad netop var blevet fordrevet fra sit embede, og denne mand, en ilde berygtet person ved navn Jørgen Lund, blev henrettet som medskyldig i ugerningen. Men søgelyset var også rettet mod Bertram Jensen, og de elleve ugers sengeleje forud for hans død kan måske sættes i forbindelse med de undersøgelser, der blev foretaget efter mordet på borgmesteren. Tidens forhørsmetoder var jo ikke just lemfældige. Bertram Jensen slap dog ud af sagen med tab af stilling og en bøde på 1.000 rigsdaler, senere nedsat til det halve, samt et knækket livsmød.

Om alt dette mæler Johannes Prætorius ikke ét ord! Han nøjes med at polere lidt på den afdødes eftermæle ved at fremhæve, at begravelsen fandt sted i »en herlig forsamling«, d.v.s., at mange kendte ansigter var mødt frem!

Der hvilede tilsyneladende en ond skæbne over Johannes Prætorius' søskendeflok, og heller ikke hans søster, der var gift på Hellevad vandmølle, gik ram forbi. Den 28. august 1597, dagen før Johannes Døbers halshuggelse, blev hendes mand, Marquart Hansen, dræbt under en barnedåbsfest i Klovtoft, stukket ned af en vis Laurids Jørgensen.

Pridie Decollationis Iohannis is min Schwager Marquart Hansen tho Heldewathmöhl jemmer-

lick, leider, in Kloftofft vp en Kinddöpe erstocken van eenem lichtferdigen Jungen, Laurss Jurgenss genandt. Godt verlehn ehm und uns allen en frölick Uperstandung.

Gerningsmanden blev sidenhen idømt en efter tidens vilkår ret lav bødestraf, og det kunde tyde på, at den dræbte ikke har været uden skyld i den skæbne, der blev ham til del. Muligvis har Niels Heldvad som sognets præst deltaget i festligheden i Klovtoft, og han har måske vidnet til fordel for drabsmanden. I hvert fald var han siden denne begivenhed lagt for had på Hellevad mølle og af herredsfogeden i Bedsted. Den frimodige præst og kalendermand svarede i sin almanak for året 1598 med at hudflette alle de mange »kornkræmmere«, der benyttede sig af dyrtiden til at udsuge fattigfolk, der var nødt til at købe det dyre korn.

*

En kirkebog var på den tid sognepræstens private optegnelsesbog. Nok omhandler den hans forskellige embedsforretninger, men indførsler om begivenheder i egen familie indtager ret naturligt en væsentlig plads.

Allerede kort efter at Johannes Prætorius har begyndt sin kirkebog, den 13. september 1590, melder han om sin førstefødtes fødsel. Af hensyn til et kommende horoskop er tidspunktet angivet på klokkeslet. Fødselen fandt sted, inden moderen »havde gået sin tid ud«, og var derfor ikke uden komplikationer, og da barnets fader netop var rejst til Kliplev – uden tvivl til det halvårslige »Kliplev Mærken« på efterårets Helligkorsmesse den 14. september –, måtte den gamle præst i hast døbe barnet, der fik navnet Christian. Den 4. oktober blev barnet fremstillet i kirken, og faderne var Dorothea Rantzau til Solvig, amtsforvalter Claus Højer, Løgumkloster, bedstefaderen hr. Peter, konens broder hr. Thomas (præst i Burkal), Jacob Küster etc., etc. – En degn og skolelærer havde

man altså også i Højst (jvf. H. V. Gregeren: Plattysk i Sønderjylland, s. 326 ff., med G. Japsen: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814, s. 23 ff.).

1590. Pridie S. Crusis, is d. 13. 7 br, is mi van miner Fruen ein klein Sonlein gebahren de Klocke tho 7 des Avendes, und dewil se ere Tidt nicht utgegahn hadde, is dat Kind gar kleen gewesen, und nicht in sinen rechten Schick gekahmen, derwegen idt ock beschwerlick in der Gebordt is thogegaen, dat se schir alle beyde dat Levendt gemist und allerede gar nha, ja offt gantz dodt gewesen, is dat Kind, Godtzlof, also bald van dem olden Vader gedöfft und ehm sin Nahmen gegeben, dat he is Christian genomt worden (dewil ick sulvest tho der Tidt nicht tho Hoyst, sondern nha Kliplef was verreiset) und also der Kercken ingelevet, Gades Kind und Christi Miterven worden. Geve Godt, dat idt möge gedien und wassen, ehm tho Ehren, my und de mynen tho Wohlgefallen. Amen.

D. 17. Sondag nha Trinit: is gewesen d. 4. 8br, heb ick minen Sön Christian tho Kercken gehabt und Fadder dartho gebeden de ehrbahre Frue Dorothea Rantzou van Solwig, Claus Højer tho LugumCloster, Amptsverwalter, H. Peter min leve Vader, H. Thomas er broder, Jacob Küster, Jens Martensen, Nis Corup, Hans Dinsen, Met H. Laurensis, Maren Hansis, min Schwester An, Ingeborg kahm loco matris meæ (kom i min moders sted) et Süster An, Cathrin Mattis Tochter tho Lundsgaard. Som man ser, var barnets moder i overensstemmelse med tidens mærkelige skik ikke til stede i kirken. Først fem-seks uger efter fødslen var hun atter »kirkegangskone«, d.v.s. igen indført i kirkens menighed.

Dagen efter Fastelavns søndag, den 8. februar 1608, tidligt om morgenen ved urets fjerde slag, mistede Johannes Prætorius sin hustru Cathrine efter et længere sygeleje. Den 11. februar blev hun begravet. Men livet går videre, og den 21. søndag efter Trinitatis, den 16. oktober, 36 uger efter fru Cathrines død, indtrådte Johannes Prætorius atter i ægtestanden, nu

med sin nye kære hustru Metta.

Postridie Esto mihi, was d. 8. Febr., is min Sel. Frue Catrin Morgens fru de Klocke tho 4 Saluten in Gott verscheden, nha dem se lang lagerhafftig, und darnha d. 11. Februarii mit Christlicken Ceremonien und groter Versamling ehrlicken begraven. Gott geve ut Gnaden, dat wi uns im Ricke Godes mögen frölick wedderum finden, sehen, sprecken u. in all Ewigkeit Gott loven.

Den 21. Sondag nha Trin: bin ick wedderum mit Metta, min leve itzige Husfrue, in den Ehestand getreten, was den 16. 8br, dho min leve Frue Catrin Selig tovörn d. 8. Februarii (weren 36 wecken twischen) in Gott Christlick verschieden. Geve de leve Gott, idt möge in de Tidt geschehen siin, dat Godt dadurch geehret und wi dadurch rick und selick um Christi willen werden mögen. Amen, amen, amen.

Den 14. august 1609 havde det nye ægteskab båret frugt, og nitten år efter sin førstefødtes fødsel kunde Johannes Prætorius den 21. august 1609 foretage dåben af sin søn nr. 2. Han fik efter præstens første svigerfader navnet Peter. Faddere var svogeren, præsten i Burkal Thomas Petersen, broderen, herredsfoged Bertram Jensen i Bedsted, Sønder Rangstrup herred, og Anna Nisses fra Hajstrup, gift med Nis Hansen, herredsfoged over Slogs herred. – Peter døde i Flensborg 1652, begravet den 11. januar.

Den 21. maj 1611 (dagen før broderen Bertram Jensens død) blev Johannes Prætorius' hustru Mette forløst med endnu en søn, der den 25. maj (Skt. Urbans dag) i dåben fik navnet Johannes. Faddere var denne gang herredsfoged Nis Hansen fra Hajstrup, Berend Ubbing, rådsherre og storkøbmand i Tønder, samt Anna, gift med provst Johannes Mauritius i Tønder. – Johannes Prætorius blev den anden af dette navn; han døde som præst i Højst den 4. dec. 1686.

Den 13. marts 1613, dagen før Midfaste søndag, blev sønnen Jacob født og to timer senere døbt, åbenbart en nøddåb. Faddere

var denne gang Jacob Clausen, Chresten Hansen og Maren Laurensis, antagelig i hast tilkaldte naboer. – Jacob døde i sin fødeby Højst og blev begravet den 2. juni 1687.

Og endelig kom der en pige i familien, født den 26. november 1615 og døbt den 4. december med navnet Cathrine efter præstens første hustru. Faddere var Hans Nissen til Hajstrup (hans fader, Nis Hansen var nu gammel og døde nogle måneder senere, den 6. februar 1616), endvidere Maren Ubbings og Elisabeth Mauriti, begge fra Tønder. – Datteren blev senere gift med Enewald Lorenzen og præstekone i Bylderup. Dermed knyttedes et første bånd til slægten Ewald, hvis navn i de første årtier af 1700-årene med præstesønnen Enewald Ewald blev varigt knyttet til Højst.

*

Den 3. juni 1637 blev Johannes Prætorius (den anden) ansat som hjælpepræst hos sin fader. Hvor han har fået sin uddannelse, vides ikke. Han kan have studeret ved et universitet uden egentlig immatrikulation, eller han kan være identisk med den Johannes Johannsen, der i 1630 blev immatrikuleret i Königsberg (Arends, I, 134; Achelis, nr. 1749), men mere end en luftig hypotese kan det ikke blive. Derimod ved vi, at han har aflagt præsteeden. I fortegnelsen i Johann Melchior Kraffts kirkehistoriske værk fra 1722 (Ein Zweyfaches Zweyhundert-Jähriges Jubel-Gedächtnis, s. 399) nævnes »Johannes Prætorius, pastor ecclesie Hoyst« og lige efter »Joannes Joannis, ecclesie Hoyst«, altså tydeligvis fader og søn. Uden behørig uddannelse kunde præsteeden ikke aflægges, og vor bedste kender af den tids lærdomshistorie, dr. Vello Helk, har i et privatbrev peget på Königsberg, der i Trediveårskrigen år var de slesvigske studenters foretrukne universitet.

Om sønnens indsættelse i embedet som

hjelpepræst fortæller den første af navnet Johannes Prætorius:

Im Nahmen der Hilligen Drevoldigkeit is unse Sön Iohan d. 3. Junij in desem 1637 Jahr ordnirt og dat Hl. Predigampt uperlegt und gegünnet worden. Gott geve tho laue Sines Hl. Nahmens, Sin egen und unser Saligkeit. Amen.

Et par år efter ansættelsen i Højst som kapellan (adjunkt) hos faderen følger den unge Johannes Prætorius' ægteskab med Ellen Torstensdatter. Hvor hun kom fra, vides ikke, men navnet Torsten er ret usædvanligt, og i Roost i Arrild sogn kendes en bonde af dette navn.*)

Sønnens bryllup med Ellen Torstensdatter fandt sted Trinitatis søndag den 9. juni 1639, og er af den gamle Johannes Prætorius omtalt i følgende vendinger:

H. Johannes Prætorius mit Ellen Tarstensdochter Dom. Trin. d. 9. Junii im Nahmen der hiligen Drefaldigkeit verehelicket. Godt geve, idt möge angefangen sin tho Gades Ehre, unser tidtlicker u. ruhiger Wohlfahr und Saligkeit.

Et års tid derefter følger Johannes' fødsel, ham, der blev den tredje af navnet Prætorius. Det var den 10. juli 1640, de syv brøders dag.

D. 10. Julij om Dage van den 7 Brödern de Klocke 6 des Morgens is min leve Husfrue Ellen Tarstensdochter durch Gades Hulp und Bistand gnediglick verlöset und einen Sohn tho Welt gebracht, so nhastfolgend Sondag d. 12. Julij sinem Erlöser Christo Jesu dorch de H. Döp is inverlivet worden und Hans genomet, dessen Vadder gewesen min Vader, Schwager als Fruen Broder und Schwester. De almechtige Gott geve ihm Glück und Seegen.

Indførslen viser, at det nu er sønnen, der har afløst sin fader ved kirkebogsføringen. Faderen er blevet gammel, og den 25. januar 1641, Pauli omvendelsesdag, finder Johannes Prætorius (den anden) anledning

*) I 1592 nævnes Tersten Persøn i Roost blandt de sandemænd, der sammen med herredsfogeden har stået for landsbyvedtægten for Agerskov.

til at mindes, at da holdt hans fader sin første prædiken i Højst kirke for 52 år siden. Selv havde han prædiket for første gang i sin kirke på samme dag i 1634. Mærkeligt nok var hans lille dreng Hans begyndt at snakke på netop denne dag! Var det mon et forvarsel om præsterækken af de tre Johannes Prætoriusser?

I 1645 følger så meldingen om faderens død ved midnatstide mellem den 14. og 15. september. Den barmhjertige Gud give ham en glædelig opstandelse på den yderste dag. Hans alder var 84 år. Han blev begravet den 22. oktober af nabopræsten hr. Tycho i Burkal.

Pater, p(ro) m(inisterio) vocatus 1589, mortus umb Mitternacht 1645 zwischen d. 14. und 15. Sept. des Nachts; de barmh. Gott verleihe ehm en frölick operstanding am jüngen Tage. Æt(at)is 84, begr. d. 22 Oktb. van H. Tychone tho Burkarl.

*

Et tidsafsnit havde dermed fundet sin afslutning. I samme år 1645 var magister Jacob Fabricius (den yngre) blevet begravet i Slesvig, og Mortensdag blev herredsfoged Hans Nissen til Hajstrup begravet. Måske har Johannes Prætorius overværet begge disse handlinger. Langt vigtigere som slutsten på perioden var dog svenskerne udmarch af riget.

Die schwedsche Armad in Holstein, Judland eingestellt. Ao. 43 circa Red(ime me), circ. Michels hujus omni gentzl. ausgezogen.

Tidspunktet for krigens begyndelse, den 11. december, mandag efter 2. søndag i Fasten, er én dag for tidligt, men at troppe først igen var ude af landet henimod Mikkelsdag (den 29. september) er nok rigtigt, selv om freden var blevet sluttet den 13. august.

*

Som noget karakteristisk for en optegnelsesbog af privat beskaffenhed findes også mange udensogets begivenheder opnoteret i Højst kirkebog.

Således berøres nogle gange forhold i det gottorpske fyrstehus. Johannes Prætorius havde efter hertug Philips pludselige død den 18. oktober 1590 været med til at stå vagt i det fyrstelige gravkammer ved hertugens sarkofag sammen med ni andre, og på Skt. Hansaftens dag i 1592 havde han overværet hyldningen af hertug Johann Adolf i Tønder.

In desem 1590. Jar d. 18. 8br. (D. 19. Trin:) des Morgens tho 6 is unse gnädigste Furst, H. Hertzog Philips gestorven und is darna am 20. 9br. mit groter Herlichkeit bygesedt, by welckis Begrefnis ick ock gewesen, und bin tho der Tidt mit in dat fürstl. Graf gewesen, dar tho der Tidt mit Seel. Hertzog Philips Sarck 10 thosamen gestanden.

Pridie Ioh. Bapt: is unse Gnäd. Furst und Herr Hertzog Iohan Adolff, postulirter u. erwelhter Bischof van Bremen, tho Tundern gehuldiget.

Ao 1616 d. letzten Martij is Johann Adolf in Gott entschlafen und d. 14. Maj darna beerdigt.

Im Nahmen der H. Dreifaltigkeit is unse gnedige Fürst und Herr, Hertzog Fridrich d. 17. 7br. gehuldiget. Geve de barmh. und getruve Gott, dat it möge sin in der Stunde, dat Gott sin Ehr, F.G. en gut Geweten, und de Underdahnen nefenst F.G. alle gedielicke Wolfart Lives und in der Seelen hier tidlick und in jenem Levend ewiglick beholden möge. Amen.

Der er næppe tvivl om, at vi her har udtryk for en gottorpsk fyrstetroskab, og en sådan spores endnu et godt stykke tid efter inkorporationen i 1720. En forbindelse fra denne fyrstetroskab til en senere tids hjemmetyskhed lader sig derimod ikke påvise (jvf. Troels Fink i Fortid og Nutid, XV, 1943-44, H. V. Gregersen i Sønderjysk Månedsskrift, 1966, med Ludwig Andresen i Der Schleswig-Holsteiner, 1934).

*

En række lokalkendte personers dødsfald etc. findes også jævnlgt opnoteret. Det gælder om provstefamilien i Tønder og om forskellige af provstiets præster på den tid, f.eks. fra Burkal, Bylderup, Hostrup og

Tinglev. Længst borte fra Højst nævnes herredsfoged Peter Thaysen i Stubbæk, Lundtoft herred. Han døde den 27. maj 1593 og blev begravet den 30. maj.

Dom. Exaudi is Peter Taysen tho Stübbeck im H. Seel. entschlafen und des Middewekens darna ehrlicken begraven.

Studenten Andreas Qvaltherus, født i Burkal den 6. februar 1581, meldes død i Rostock i 1607, og sognets gamle degn, Jacob Küster, blev begravet den 9. januar 1634, 85 år gammel og efter 58 års embedsvirke.

En begivenhed, der utvivlsomt har gjort et dybt indtryk på Johannes Prætorius, var drabet på Ravsted-præsten Laurentius Ovens, forøvet af den dræbtes kapellan Johannes Jensen Paludan den 21. juli 1591. De var nemlig begge hans studiekammerater fra Rostock 1581 (se: Achelis, nr. 636, 637, 646). Ugeringen fandt sted umiddelbart efter, at provstiets præster efter afsluttet herredsting i Bylderup havde forlystet sig i den stedlige kro. Begivenheden vakte stor opsigt og er omtalt både i Reinhusens Annales Flensburgense og i Annales rerum Apenradæ (udgivet af N. Black Hansen som »Åbenrå-annaler«). Latin var gejstlighedens øvrighedssprog, og Johannes Prætorius har foretrukket at skildre udåden på dette sprog:

Pridie D. Jacobi sepultus S. Rever. vir. D. Laurentius Ovani, qvi die Mercurii ante (proh. dolor) violenta manu a Iohanne Iensen in Bülderup juxta ædes Iohannis Carstensen est interfec-tus.

Dagen før Jacobsdag (25. juli, d.v.s. 24. juli) blev begravet velærværdige præst Laurentius Ovens, som onsdagen før (21. juli) – oh, hvilken sorg! – med voldelig hånd blev dræbt af Johannes Jensen tæt ved Johannes Carstensens hus i Bylderup.

*

år	dåb	begravelse	vielse	år	dåb	begravelse	vielse
1590	18	17	5	1618	13	6	1
1591	8	9	2	1619	14	4	1
1592	–	–	7	1620	7	6	1
1593	12	35	6	1621	11	8	2
1594	16	5	5	1622	24	7	10
1595	10	7	3	1623	12	8	5
1596	10	5	0	1624	13	10	6
1597	13	14	2	1625	18	7	2
1598	13	15	3	1626	12	14	5
1599	11	12	3	1627	15	12	4
1600	10	19	6	1628	14	11	3
1601	13	17	9	1629	16	23	2
1602	13	18	3	1630	16	10	8
1603	8	10	5	1631	15	12	4
1604	18	9	4	1632	16	6	1
1605	17	17	1	1633	15	6	3
1606	14	10	2	1634	11	10	5
1607	14	6	7	1635	23	9	3
1608	17	9	2	1636	19	16	3
1609	13	11	0	1637	11	11	4
1610	9	8	0	1638	17	11	10
1611	18	10	1	1639	14	15	3
1612	18	9	8	1640	11	23	4
1613	14	8	2	1641	20	20	3
1614	14	5	4	1642	8	11	5
1615	10	11	2	1643	25	5	3
1616	11	8	2	1644	17	8	0
1617	8	5	1	1645	10	11	0

Optælling af antallet af dåbshandlinger, begravelser og vielser indført i Højst sogns kirkebog 1590-1645.

Højst kirkes ve og vel har naturligvis ligget sognets præst på sinde, og derfor nævnes også nyanskaffede inventargenstande, prædikestol, kirkeblokke, alterkalk og disk.

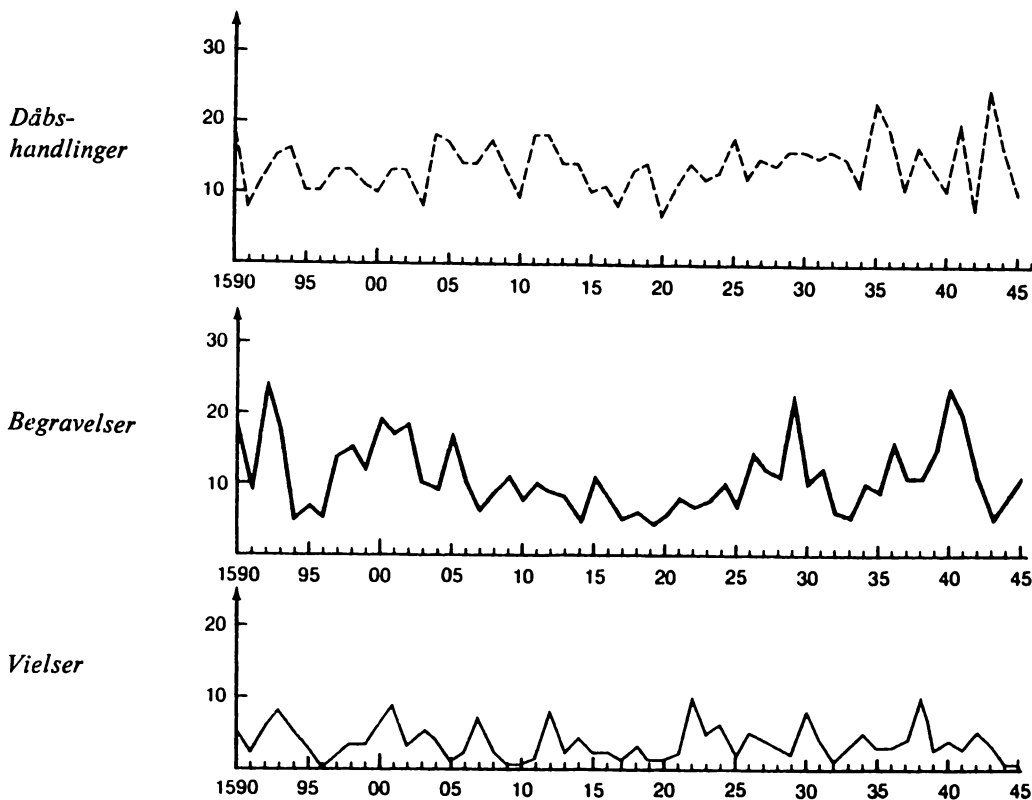
D. 9. Julii (1603) hebben wi unsern nien Predigstoel upgekregen und hebbe ick d. 14. Julii de erste Predigt darup gedaen Van den falschen Propheten, Matt. 7, davor Christu vermanet, dat man sick höden schal. Dnca. 8 p. Trin.: Allein Gott de Ehre, Amen.

De kleene Klock Die Viti d. 14. Junii (1625) van Tundern upgekommen und den andern Dag upgehenget und erstmahl damit gelüdet wird. Gott alleene de Ehre, Amen.

1629. Fridag in de Pingstweck d. 28. Maj is unse Kerk gebracken und 2 Kelch und Disch utgenommen.

1631. Eodem Die, 18 7 br. is de Kelch up 32 Lodd ÷ 1 Q erst gebrucket worden und hefft Pael Asmus tho Westerhoist erst darut communicirt, item ex mulieribus uxor ejdm. (endvidere af kvinderne sammes hustru).

Ej heller blev hans eget ve og vel for sømt. I 1609 havde han på Trinitatis søndag et møde med »sognefolket« (de Carpsellüde) – efter tidens skik antagelig efter gudstjeneste uden for kirken. Det var tienden, der skulde drøftes. Sognemændene

Døb, vielser og begravelser i Højst sogn 1590-1661.

afgav løfte om fortsat at levere rent korn og desuden lovede de hver for sig at møde en halv dag med heste og vogn for at hente tørv på heden.

Landbruget var det væsentlige også for præstens økonomi, og dyrtid og misvækst hører derfor med blandt kalenderårets vigtige begivenheder. 1591, 1597 og 1599 var i så henseende slemme år.

1591. In dessem Jahr is gar een dūr Vodertid gewesen, dat ock een föder Heu, so twe Perde trecken könden, 15 Daler gegolten.

1597. In dissem Jahr is grohte Dyrung an Korn gewesen, dat ock by uns hir up den Dörpern dat Schip Roggen 1 Daler hefft gegulden.

1599. In dessem Jahr is gewesen grote Mangel an dem leven Roggen und hebben de Saet kum weddergekregen, dat de Saet Roggen 5, 6, 7, ja 8 Daler gegolten.

Misfostre nævnes et par gange, for en moderne smag lidt vel omstændeligt udpenslet, således den 9. juli 1592 og den 3. dec. 1623, men den slags hørte jo med som tegn på, hvad fremtiden muligen kunne bære i sit skød!

En stakkels kvinde, hvis ansigt var næsten helt fortæret af pokker (kopper) nævnes begravet tirsdag efter Mortensdag 1591.

Dingsdages nha Martini heb ick An Jeppis tho Hoyst begraven, welcke arme Frue in ere Kranckheit des Sonnabends thovör, ere Parkens, welckes tho beweenen, dat Angesicht schier gantz verteret.

Om en anden kvinde nævnes som noget særligt, at hendes eneste søn tjente hos en købmand i Kiel.

1597. Postridie Fabian Sebast. is hir een olde Fru begraven, welcke in Alsle tho Huss hörde und eenen Sön thom Kiel by eenem Koopman deenend hadde.

*

Naturkatastrofer såsom stormfloder, ejendommelige vejrforhold og mærkelige tegn på firmamentet var særligt egnede til at tage varsler af, og derfor findes de optegnet med stor omhu.

1593. D. 10. Julii hefft idt gaer seer gehagelt und sind de Hagelsteene als Henneeier so grodt gewesen, darvan dat Getreide groten Schaden genamen etlicker hier in unsem Carspel.

Am Winacten Avend in dessem Jahr is dat Water dorch de Dick gebrocken undt in Tundern ingekamen, darvan veel Volck und Qvecks verdrencket und Huser weggeslaten.

1607. In dessem Jahr is een Comet als grote Rode int Nordwesten gesehen.

1608. Dnca. 7gesima (erat) pridie Pauli (d.v.s. 24. januar) is de Klocke 1 aur (over) Middag geschen am Hemmel, dat nevenst de rechte Sonne 2 andere Sonnen erscheenen, de nicht gar rund, sondern lanckwis gewesen und dar en Regenbogen twischen, is schrecklich tho seende gewesen. *)

1615. In desen Dagen is de Westsee ingebroken, bet an de Tegelschüne schier gestanden, vel Volckes und Perdes verdrencket und an gebuden Frot Schaden dedahn. Tunder Kerck und unse Kerck hebben ock Schaden gekregen. Gott erbarms. 1., 2. December factum est.

1618. In dessem Jahr is en schrecklicke grot Comet gesehen, darbi de Schwantz enem groten Risen gelick.

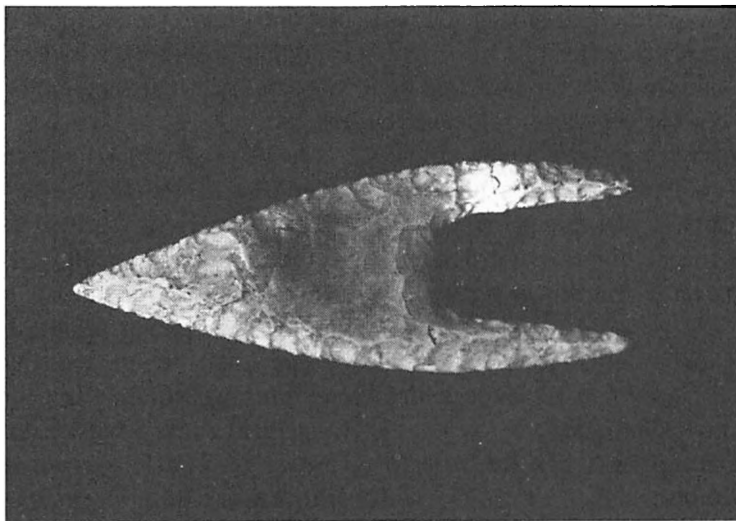
1634. D. 11. 8br. twischen 11 und 12 in der Nacht is de Westsee ingebrocken. Verl. 1.000 Stück Vieh, Menschen und Gebüde ungerichtet. Im Strande (Nordstrand) 8929 Menschen verdrenckt, darunter 9 Prester.

1640. An dessem Dage, d. 2. April, is ein gar starcker Winter gewesen mit Frost, Schnee, Wind, dat wi uns schier buten de Kerck nicht hebben bergen können. Disse Winter angefangen bald na Winachten und nha Ostern erst geendiget, so d. 5 April eingeholden.

*

Stor betydning for vor tids demografiske studier har de årlige opgørelser over sognets dåbshandlinger, begravelser og vielser. Sådanne tal er noget helt enestående og derfor gengivet på forrige side som afslutning på gennemgangen af Johannes Prætorius (den førstes) kirkebog.

*) Forhåbentlig læser en eller anden UFO-interesseret dette!!

Fund fra egnen ved Hjortevadsbro. Fra den ældre stenalder. Foto i halv størrelse, Hans H. Rathje.

Flintefund

Af KNUD BRUMMER

Gårdejer Knud Brummer, Årø, er kendt for den store samling stenalderredskaber, han er i besiddelse af (og gerne viser frem). Her fortæller han om nogle af fundene.

Fra 1. april 1955 til 1. april 1960 boede vi på gården »Lundsminde« i Tapsøre som forpagterfolk. Ejeren af gården ønskede ikke at afhænde ejendommen på dette tidspunkt, og sammen med en god bekendt, S. Brogaard Jensen på Rønhøjgård, passede vi denne forpagtning i en femårig periode. Gården lå kønt midt i en god indhegning, som altid lå i græs. Der var rart med store træer og haveanlæg med en lille dam, og der var ingen naboer tættere end et par hundrede meter. Tapsøre bestod af seks større gårde, et par ejendomme og en snes

huse. Markerne lå langs en markvej mod nord. Mod øst var der et lavt moseareal, hvorfra vandet løb mod Lille Bælt, og mod vest også et lavt moseareal, hvis jord havde afløb mod vest. Det vil sige, at ejendommens jord dannede vandskellet mod øst og vest.

Gennem læsning var jeg godt kendt med egnen, og fra alle vore marker havde vi god udsigt mod Skamlingsbanken, hvor vi i klart vejr let kunne finde Støtten og på helligdage det vajende Danebrog. Jeg vidste, at egnen var rig på stenalderkulturer og megen middelalderhistorie med mange voldsteder – hele syv i nærheden: Fovslet, i engen nord for gården Gyldenhavet et voldsted og en smule mod syd – i Frørup sogn – hele fire voldsteder, Frøruprød, Eb-

bes vold, Laues vold og Stangborg. Deres historie fortaber sig i en fjern fortid. Ejenommeligt at besøge disse nu så rolige og fjerne steder, der før har været midtpunkt for meget liv og færden. Især havde vi megen glæde af voldstedet i engen nord for Gyldenhave. Ofte har vi ligget i passende afstand og fulgt grævlingenes færden, nu de eneste beboere af den før så vigtige og sikre plads.

Disse enge med mange mosedrag har tidligt virket tiltrækkende på både ældre og yngre stenaldermennesker.

Alt i alt en interessant egn for vore to drenge at vokse op i.

Vi havde ikke været mange dage i Tapsøre, før vi fik fortalt, hvorledes den store bronchalsring, som er på Koldinghus, var kommet frem i lyset. Under forårsarbejdet med harven sker det ofte, at harven trænger til at blive befriet for medslæbende senegræsrodde, kviste fra hegnene, gamle hestesko og lignende. Som regel holder man ved en kant, forager eller skel og får harvens tænder befriet for medslæbende. Således også ved harvning af en af de lave marker på vestsiden af markvejen. Her blev det opsamlede kastet hen til en hegns-pæl, hvor det fik lov til at ligge i fred. Tilfældigt kom en fortidskyndig forbi, og resultatet blev, at en smuk enkelt snoet bronchalsring i dag har en fin plads på Koldinghus. En ca. 3000-årig halsring fundet og frelst ved et rent tilfælde. Hvem der så har ejet og båret dette smykke vil for altid være en uløst gåde. Her kan enhver med lige god ret digte sin egen historie.

Kun få hundrede meter nord for Lundsminde lå rester af banelinjen Kolding Syd-baner. Dens forløb forbi Geltinggård og de lave mosearealer nord for Brændøre kunne nok give anledning til nogen misundelse. Hvor fint at have været med og nærværende ved gravearbejdet. Vi blev dog holdt skadeløse, da vi først opdagede en meget brugt boplads, sådan set lige uden for gart-

ner Gertsens ejendom ved Hjortvad Bro. En lille forhøjning i kanten af den store mose og med den regulerede Fovså ganske tæt på.

Denne plads på nogle få tønder land gav anledning til mange fine besøg, og Ole og Erik deltog ivrigt i disse udflugter. Mod vest havde vi fin udsigt til egnens midtpunkt i tidlig middelalder. Voldstedet bevokset med ege var nu kun beboet af ræve og grævlinge. Jeg mener at kunne huske, vi en vinterdag traf en gravjæger med to små ivrige gravhunde i rygsækken. Ellers havde vi mest glæde af at se voldstedets beboere, grævlingen komme frem, når alt var roligt. Engen omkring voldstedet var kultiveret og dyrket og Fovsåen reguleret og uddybet, men på afstand kunne vejføringen til voldstedet tydeligt skelnes.

Fra bopladsen lige øst for Gertsens kønne velbyggede gård har vi mange fund fra ældre stenalder og fremefter. Erik Brummer var vel den mest heldige. Hans fund har vi daglig haft for øje i mange år. Det var en ganske smuk og regelmæssig tværpil (1) uden fejl og lyde – og smuk i farvevirkningen. Tværpilen er, som navnet siger, slået på tværs af store og lange regelmæssige flækker. For at hædre den mest muligt har den været brugt som smykke nu i mange år. Og det blev selvfølgelig Eriks mor, som fik denne fine gave. En dygtig sølvsmed anbragte fire tynde sølvtråde på bagsiden sammen med en lille bøjlenål. Når smykket bæres, ses kun de fire små sølvpletter rundt om pilen. Vi mindes egnen, hver gang vi ser på flinten, og især mindes vi Erik, som her havde et vågent øje og en heldig hånd.

Hvor har vi hentet mange glæder fra denne interessante plads. Det eneste ønske, vi kunne have om denne plads, som dog aldrig kunne opfyldes, var at se de eminent dygtige stenmestre. Til gengæld fandt vi utallige flintestykker med spor af deres sikre hænders virke. Og for hver ny pløjning

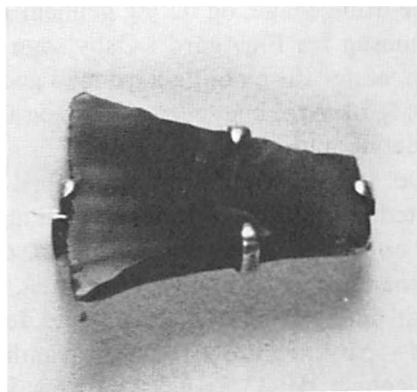
kom der stedse nye frem. I maj-juni nætterne var der mange nattergale i krattet i mosen. Så kunne natur og stenalderkultur ikke blive bedre. Nu, så mange år efter, er det rart at tænke på, at disse glæder blev delt med et par halvvoxne drenge, der opfattede alt med friske sanser.

Egnen mod øst tiltrak os også med mange herligheder. Der var kun få kilometer til Lille Bælt, og i sommertiden tog vi ofte den tur. Den foregik uden store forberedelser. Vi havde endnu brugbare og kørevante oldenborg-hestene, og det gik ganske nemt med at komme af sted hen på lørdagen. Vi havde så grøntfoder med til hestene, hør og halm til underlag på soveplads, og til telt hentede vi en stor presenning hos vognmanden. Den var gerne fri på en lørdag-søndag.

Her var alle vore drenges kammerater med. De boede fint og sov i en lang række under presenning, mens min kone og jeg havde et lille telt og en god madras. Det var nemt at fragte alt med på den store vogn. Jeg havde cykel med og tog så hjem ved firetiden for at få jersey-besætningen malket. Resten af dagen tilbragt vi langs stranden med de fine fundmuligheder.

Vor overnatningsplads kunne umulig blive bedre. I skoven lige før den dejlige Grønninghoved langdysse havde vi en fin soveplads. Også den lille pony »Pus« var med, så vi var både ridende og kørende; hestene stod bundet ved vognen, og vi havde soveplads på modsatte side. Det er ganske beroligende at falde i søvn, mens man lytter til dyrenes veltilfredse puslen i høet. Og ikke en sjæl havde det mindste imod denne form for overnatning.

På en vandring på diget om Viemosen havde jeg heldet med mig og kunne sanke en prægtig spydspids op (2). Et overfladefund fra den opgravede jordmasse i diget. På grund af dette fine fund fik jeg flere meget interessante oplevelser. Da jeg ville spørge en venligt udseende mand om en anden kørevej hjem, viste jeg ham det

Tværpil monteret med brochelukke. Se teksten (1).

smukke dolktidsarbejde. »Den slags har jeg set meget af på Brandsø«, fortalte han. »Jeg var i mine unge år i to år ved landbruget der«. Det blev til en god samtale og blandt andet fortalte han mig, at det store sølvpengefund på Koldinghus var han finder af. Det skete i Dalager skov; da han var ved at hugge for i en stor bøg, gik øksen gennem en rod og lidt ind under træet, og da han vrikkede den fri af træet, begyndte sølvet af sig selv at komme frem i dagens lys. Resultatet var det fine fund på hele 13 kg, der blandt andet omfattede elleve sølvskeer, skospænder, sølvkæder, tre guldringe foruden ikke mindre end 6.334 mønter. Begivenheden vakte stor interesse, og mange mennesker glædede sig til at få del i dette arvesølv. Vor udmærkede lov om danefæ satte dog en stopper for denne interesse, og resultatet blev, at finderens fik sin velfortjente findeløn.

I dag har Herkules med de tre kroner i skjoldet denne sølvskat at passe på, og den kan ses af os alle på Koldinghus.

Beretningen om en del fundne flintesager på Brandsø øgede interessen for øerne i Lille Bælt, og da forpagtningstiden på fem år var udløbet i 1960, skulle vi se os om efter en anden virkeplads.

Fænø i Lille Bælt havde jeg kendt siden

mine drengedage, og da jeg gennem Ejnar Simonsen fra Flovtgård i Øsby sogn erfarede, at der var en billig gård med god jord til salg på Årø, begyndte vi at se og tænke på denne mulighed.

Det blev til virkelighed, og 1. april 1960 flyttede vi til Årø. Ved denne flytning var der en del tunge kasser med sten, og en husmand, som hjalp med flytningen, mente, at det var unødvendigt at tage de sten med – på Årø var der sten nok. Samlingen er gennem de 22 år vokset til en del og viser, hvilke dygtige mennesker, der har boet på Årøs 5½ km².

Her er det igen vore to drenge, Erik og Ole, der har de bedste fund. Kort efter 1960 var der en del arealombytning, og for noget krat blev vores ejendom tilkendt 2,33 ha benævnt som Kurremandsås; i daglig dialekt blev det til Kåmensås. Der var tre gamle skeldiger i dette areal, ikke store, men markeret ved sammensankede sten af forskellig størrelse. Disse samlede vi af, så redskaber kunne bruges over hele marken. det foregik med en stor enkeltfuret Fraugde plov, der kunne gå dybere end almindelig pløjedybde. Erik førte traktoren og under et stop kommer han til at se ned i furen mellem forhjul og baghjul. Der lå en smuk fejlfri flintedolk (3). Om den nu er henlagt eller blot tabt vil vi ikke få svar på, men i nærheden findes en bronzealdergrav. Dolken må vel henregnes til yngre stenalder, dolketid, den er smukt parallel-hugget og en vidunderlig hilsen at få under et almindeligt pløjearbejde, Eriks bedste fund efter Brændore pilen, som blev en gave til hans mor. I dag er denne mark, den smukke dolk, Eriks dolk, og mindet om Erik for altid knyttet sammen i et dejligt naturbillede. Vi har fra denne mark god udsigt til vort lands historie. Lige vest for marken en urørt stenkreds på 23 sten om en bronzealdergrav, og lader vi øjet følge synskredsen i vest, har vi Tamdruphøj. Og som en kendt forstmand skrev engang: »Hvor må

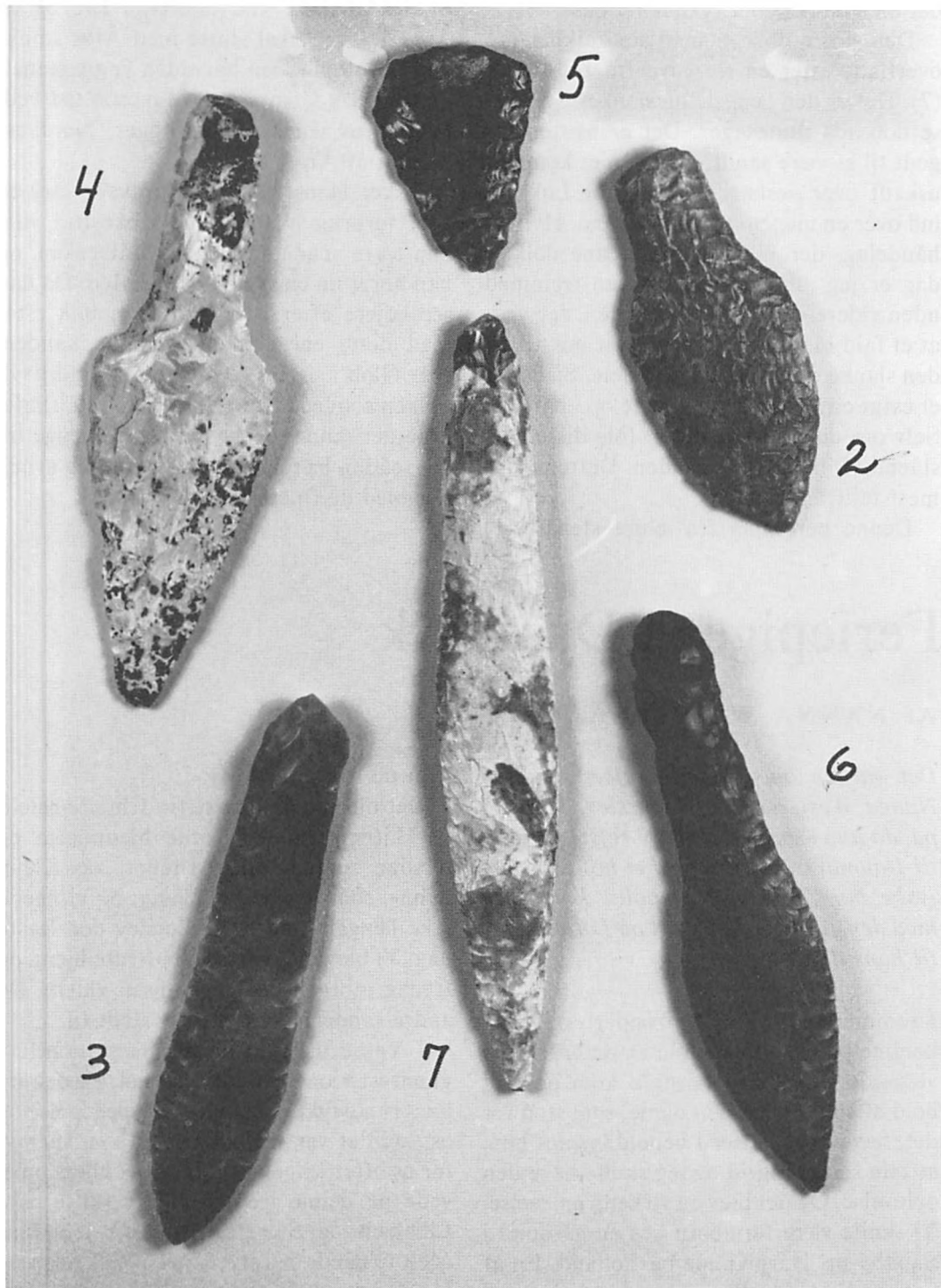
De bo dejligt, med oldtidsgrave og moseenge lige uden for Deres dør!« Og det er rigtigt begge dele, selv i gårdens toft findes en lav forhøjning, sikkert med grav under. Toften har givet en skålsten med fire skåle.

Den næste er med sin kalkbelægning en gave fra Lille Bælt (4). Postmester Hansen fra Gram gik en lille søndagstur på et kvarter langs stranden ganske tæt ved havnen. Udbyttet blev denne smukke dolk eller spydspids. Hvorledes den kan have været brugt, kan der kun gisnes om. Dens brune pletter på det fine kalklag er fra tangplanter, og denne tang har hjulpet til med at bære flinten uskadt i land over de mange sten i strandkanten.

Og postmester Hansen var ikke smålig. »Den skal deponeres hos dig«, sagde han til mig, og da han et par år efter genså den, syntes han, den faldt så fint sammen med Årøs andre kønne ting, at han bestemte, den skal blive på Årø.

Den næste har en særlig fundhistorie: Når man bliver mindet tilstrækkelig ofte om, at gårdspladsen trænger til nyt stengrus, tager man sig sammen og begiver sig til stranden, hvor bølgerne som oftest sørger for fint renvasket materiale. Således bar Magnus Andersen sig ad, og få dage efter samler Anna Tove Andersen den smukke spydspids op på sin gårdsplads (5). Det er hændt flere gange at værdifulde oldtidsredskaber kan hentes hjem fra stranden med skovl og traktorvogn.

Så har vi Ole Brummers bedste fund (6). Vi har bedt sølvsmed Henningsen i Haderslev om at fremstille en tro kopi i formindsket størrelse i rent guld. Det blev et smukt smykke, som fremhæver yngre stenalderens formåen i den hårde flint. Vi pløjede i mosearealet ud mod kanalen øst for Bøgeskovsagre (Årø matrikelnr. 6), og ploven bragte den slanke dolk frem i dagslyset. Det er så blot at bøje sig og tage den op. Dens historie følger desværre ikke med, men mosen har givet adskilligt. Blandt an-

Et udvalg af Knud Brummers fine samling. De enkelte fund omtales med nummerangivelse i teksten.

det en smukt slebet tyknakket økse.

Den sidste dolk er med sin kalkbelagte overflade atter en fin gave fra Lille Bælt (7). Det er den længste og slankeste af disse dolktids flintesager. Det er næsten for godt til at være sandt, men den er kommet uskadt over veststranden ud for Løkken, ind over en meget stenet forstrand. Hvilket håndslag, der taler ud fra denne dolk. I dag er jeg altid nervøs, hvis en fremmed uden videre vil tage den i hånden. Jeg ved, at et fald blot mod et trægulv er nok til, at den slanke dolk springer i to dele. Så det er et evigt omkvæd, tag den ikke op i hånden. Selv om det er fristende at føle disse enestående flintedolke i hånden. Dette er mit mest fejlfrie fund.

Denne beretning fra ældre stenalder i

Brændøre mose ved Hjortvad Bro og til Årøs 5,5 km² skal slutte med Årøs smukkeste flintepil. Den har siden yngre stenalder ligget godt beskyttet i mosen tæt ved, hvor Årøs voldsted har ligget. Nordvest hjørnet af Årø.

Fisker Hans Mogensen gravede tørv til eget forbrug i 1943. Ved frokosttid ville han tørre spaden af mod dyndbænken, og han hører da en svag klirrende lyd. Da han ser nøjere efter, står han et øjeblik efter med dette enestående arbejde i hånden. Når Glob i sin tid fremhævede Hindsgavldolken som et af verdens smukkeste flintearbejder, kunne Årøs flintesmed lægge til: »Se, sådan bærer jeg mig ad, når jeg arbejder med de finere ting«.

Feriepiger i Danmark

Af NANNA WESTERGAARD

Det var en omstændelig rejse, som fru Nanna Westergaard, Haderslev, kom ud på, da hun i sommeren 1917 rejste på ferie til Danmark sammen med et hold sønderjyske børn. Hun vedligeholdt kontakten med den gæstfrie ferievært på Lolland lige til hans død.

I sommeren 1919 måtte sønderjyske børn komme på ferie til »gamle Danmark«, som vi sagde. Fra Christiansfeld kom også et hold af sted, og da den dame, som stod for det, havde to pladser i behold, syntes hun, at min søster Sigrid og jeg skulle have den oplevelse. Og det blev en virkelig oplevelse. Vi skulle være ferie børn hos en gårdejer i Sandby pr. Harpelunde på Lolland. En af vore veninder skulle til et par frøkener i Naskov, som havde et konditori. En anden veninde fra Christiansfeld kom til Tappernøje på Falster, men ellers ved jeg ikke,

hvor de forskellige var.

Det blev en lang rejse fra Christiansfeld til Harpelunde. Vi skulle hjemmefra en torsdag middag med 1-toget, »æ Kleinbahn«, som det hed dengang, og vi nåede ikke længere end til Haderslev den første dag. Vi blev indkvarteret i private hjem, og fredag morgen kl. 7 gik rejsen videre. De andre sønderjyske børn var stødt til.

I Vamdrup stod damer på stationen – grænsestationen – med en hel klædekurv med rundstykker belagt med spegepølse og ost, og det var vel nok noget, som var nyt for os efter krigens år. Hvad vi ellers oplevede på denne fredag udover skifte over Lillebælt og Storebælt, husker jeg ikke. Men vi nåede Næstved ved 20.30 tiden og blev igen indkvarteret i private hjem. Lørdag formiddag kl. 11 startede vi på den sidste del af rejsen og var i Harpelunde kl. 17. Harpelunde var en lille stationsby med

Nanna Westergaard, f. Andersen, og søsteren Sigrid fotograferet 9.4. 1917 kort før ferierejsen fra Christiansfeld til Lolland fandt sted.

kirke og skole, huse og gårde, og vore værtsfolk var på stationen og tog imod os. Det var en ældre gråsprængt herre, proprietær Carl Petersen, og hans husbestyrerinde frøken Hansen, begge omkring 60 år.

Da vi kom til gården var humøret ikke ret højt, dels var vi trætte af rejsen, dels af alle de nye indtryk. Gården var en gammel firlænget gård med små ruder i vinduer og stråtag, og alt var meget velholdt. Vore værtsfolk var søde mod os, og vi havde fem dejlige uger der sammen med en københavnerpige. Vi havde mange gode oplevelser på gården, men det landlige var jo ikke helt vores livret. Vi kom med i kirke, på familiebesøg, på udflugter, hjalp med at plukke bær og havde også fire andre piger at lege med.

Udenfor gården var et lille gadekær, og jeg husker særlig en sommeraften, hvor både hr. Petersen, frøken Hansen, tjenestepigen og vi tre ferieborn stod ved kæret. Da foreslog hr. Petersen, at vi skulle synge et par vers af »Fred hviler og land og by«. Vi

sang de tre første vers, og jeg må indrømme, at hver gang vi synger den aftensang og især det andet vers, mindes jeg den aften ved gadekæret. En anden oplevelse skal også med derovre fra. Endnu havde vi jo ikke fået danske penge derhjemme, og da vi var på Lolland, har vi nok syntes, det var spændende med 1-, 2-, 5- og 10-ører. Da vi engang skrev hjem, sendte vi en 5-øre med til den største af vore små brødre, en 2-øre til den næste og en 1-øre til den mindste. Men den gik ikke. De var nu så flinke at ringe fra posthuset i Harpelunde, at det var ikke tilladt, men vi var jo ikke klogere dengang og måtte så hente vore røde ører igen, så brevet kunne komme afsted.

Inden vi forlod vort feriehjem, fik min søster og jeg hver en ægte guldring med en safir i. Proprietær Petersen var vor gæst hjemme i Christiansfeld, da kongen den 10. juli 1920 red ind i Sønderjylland. Til vores konfirmation fik vi hver en meget fin guldbroche. Jeg skrev til hr. Petersen til jul og igen til hans fødselsdag, så længe han levede, såvidt jeg husker gennem 25 år.

Svundne tiders rejsende oplever Syd-slesvig

Kongeligt besøg 1768

VED TORBEN GLAHN

Overbibliotekar Torben Glahn, København, har fundet en anonym dagbog om Christian d. 7.s udenlandsrejse 1768 – først trykt 1837 –, der fortæller noget om, hvordan kongen oplever Sydslesvig:

Om eftermiddagen d. 9. maj kl. 2 kom H.M. til Flensburg, hvor det behagede H.M. at tage ind hos Geimeraad og Amtmand v. Holstein, imedens frisk Forspand blev foranstaltet. Her blev H.M. modtaget af Hans Durchlaughtighed Hertugen af Glücksburg og Geheimelegationsraad v. Saldern, som vare dragne Allerhøist samme imøde indtil Gebau. Kl. 2½ reiste H.M. herfra og ankom om Aftenen Kl. 6, under sædvanlig Parade og Kanonade, samt gjen-nem en oprettet Æreport, til Gottorp [de følgende dage modtoges forskellige notabiliteter].

Den 13de var om Aftenen Bal hos H.M., hvortil alle Damer af Stand vare indbudne. Ved det kongelige, saavel som ved Marskalstaffel, var Bunterad. ...

Den 15de behagede det H.M. at bivaane Gudstjenesten i Slotskirken, hvor General-superintendent Struensee prædikede. Til Middag var aabent Taffel. ...

Den 17de gjorde H.M. en Reisefart til Husum for at bese Egnen der, hvor H.M. ankom Kl. 6 om Eftermiddagen og med Sin allerhøieste Nærværelse glædede den Stads Indvaanere. Et stærkt Corps af den saakaldte grønne Garde ledsagede H.M. til Slottet, hvor den liggende Eskad-

ron af Livregimentet Cuirasserer gjorde Vagten ved Stadens østre Port; paa Torvet og paa Slottet paraderede Borgerskabet i Gevær. Magistraten og Geistligheden af-lagde deres allerunderdanigste Hilsen udenfor Østerport. Her behagede H.M. at tage Natteleie. Blandt andre allerunderda-nigst udviste Glædestegn over H.M. Nær-værelse, lod Amtmanden, Kammerherre Schönfeldt, foranstalte bagved Slotshau-gen en Ringrenden af de witzworder og hadtstädter Marschbønder, hvilket H.M. behagede at see.

Den 18de Kl. 10½ om Formiddagen rei-ste H.M. herfra og kom Kl. 11 til Fried-richstadt, beliggende ved Eideren. Indbyg-gernes ubeskrivelige Glæde over at see H.M. hos sig vistes allerunderdanigst ved at Magistraten, Geistligheden og de kgl. Betjente modtog H.M. udenfor den gyld-ne Port, hvor og det hele Borgerskab, an-ført af Capitainerne, paraderede under Gevær med flyvende Fane og Kanoners Løsning. H.M. traadte først af i det saa-kaldte Herrenhausen, begav sig siden til Raadhuset, hvorhen ogsaa fulgte H.M.s Følge og Stadens Magistrat. Her behagede det H.M. at indtage nogen Forfriskning, blev ogsaa kortelig harangueret af Cancel-liraad og Præsident Beck. Derefter besaa H.M. Byen og Kirkerne og var overalt me-get fornøiet. H.M. holdt Middagstaffel i Herrenhausen, og efter samme begav sig, under Kanoners Løsning og Tilstedeværen-des Velsignelsesønsker til Gottorp igjen.

Den 19de om Eftermiddagen behagede Hs.M. at gjøre en Søfart paa Sleistrømmen til Würning, hvortil adskillige Lystjagter vare samlede, og kom H.M. samme Dags Aften tilbage over Land. ...

Kongelig karrosse med seksspand. 1749.

Den 20de om aftenen blev holdet Bal en masque, hvortil det derværende Balhuus er i største Hast blevet repareret. Formedelst H.M.s Nærværelse ankom daglig adskillige Herskaber.

Den 21de ankom H.M. om Aftenen Kl. 9 en Carosse og i Følgeskab med Hendes durchlaucht. Markgreviden til den Gottorpske Have eller det saakaldte Nyværk. Ved H.M.s Ankomst lod sig Kanoner, Pauker og Trompeter høre. Have-Inspecteuren havde illumineret den ganske Have med mange tusinde Lamper og alle Fontainerne i Haven sprang, hvilket varede til langt ud paa Natten.

Den 22de behagede det H.M. atter at gjøre en Promenade i Nyværk.

Den 23de begav H.M. sig med høie Suite og herværende Standspersoner igjen til Nyværk, og blev paa det Lysthuus, som kaldes Amalienborg, holdet Aftentaffel og Bal, Haven var igjen prægtig illumineret.

Den 25de ... Om aftenen var stort Bal en masque, hvorved mange særdeles smukke Masquer vare at see, hertil blev Fribilletter uddelte. ...

Den 26de stille. ...

Den 28de reiste H.M. fra Gottorp om Formiddagen Kl. 10. Ved H.M.s Afreise paraderede den samlede Magistrat, det hele borgerskab og det grønne Corps. Kl. 10½ ankom H.M. til Eckernförde, geleidet af Hs. Exc. Geheimeraad v. Saldern, som sad i Vognen hos H.M. Allershøistsamme blev af Magistraten og Geistligheden ved den saakaldte Langebro allerunderdanigst complimenteret, og Borgerskabet parade-

rede i Gevær i de Gader, hvorigjennem H.M. passerede. Efter at H.M. havde taget frisk Forspand udenfor Byen, blev Reisen videre fortsat ... til Kiel.

[Herfra fortsatte rejsen gennem Tyskland, Holland, England, Frankrig og tilbage].

D. 7. Januar Om Middagen spiste H.M. i Rendsburg hos Prindsen af Bevern. H.M. ankom hertil imellem Kl. 2 og 3. Hans Durchl. Gouverneuren Prindsen af Bevern, tilligemed mange Officerer, vare tilhest tagne allerhøistsamme imøde, saavel som det grønne Borgercompagni og Postmestren geleidet af adskillige Postilloner. Garnisonen og Borgerskabet paraderede, og det jyske Infanteri-Regiment besatte den kongelige Vagt. Efter Taffelet omtrent Kl. 5 reiste H.M. herfra. Alle Gader, hvorigjennem H.M. reiste, vare illuminerede. Det grønne Borgercompagni og Postmestren med sine Postilloner rede igjen, ligesom ved Ankomsten, forved den kgl. Carosse, og 3de Gange 27 Kanonskud bleve affyrede, ligesom skeet var ved H.M.s Ankomst. Hs.M. ankom kl. [(?)] til Slesvig.

Den 8de var stor Cour, Taffel og Bal.

Den 9de reiste H.M. fra Slesvig og kom om Aftenen Kl. 8 til Flensburg, hvor H.M. tog Natteherberg i Geheimeraad og Amtmand v. Holsteins Hotel. Blandt mange Herrer, som her opvartede H.M. var og Hertugerne af Sønderborg og Glücksburg samt Prinds Emil af Sønderburg.

Den 10de om Formiddagen Kl. 9 reiste H.M. fra Flensburg og kom Kl. 2 til Hadersleben.

To kaldsbreve fra 1769 og 70 vedr. degneembedet i Daler

Af W. CHRISTIANSEN

Viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder, gengiver to skrivelser, der omhandler overdragelse af degneembedet i Daler sogn fra far til søn for 200 år siden.

Da Daler kirke sammen med andre vestslesvigske kirker i begyndelsen af 1660'erne kom ind under Schackenborg, fik greven patronatsret over disse. Han oppebar kirkernes indtægter mod til gengæld at måtte sørge for deres vedligeholdelse. Desuden fik han ret til at præsentere en kvalificeret ansøger til et ledigt præste- og degneembede. En sådan skrivelse blev kaldt en vokation. Biskoppen i Ribe foretog den endelige kaldelse gennem en kollats, et brev, som stedets præst måtte forelæse for menigheden, når det gjaldt ansættelse af en degn.

Her bringes en afskrift af to skrivelser, hvis originaler fhv. gårdejer Niels Nielsen, Daler, omhyggeligt værner om.

Grevens præsentationsbrev:

Jeg Hans, greve af Schack til Schackenborg, arveherre til Seekamp og Brink, ridder, Deres kongel. Majestæt til Danmark og Norge bestallet gehejmråd og kammerherre kendes og vitterliggør, at jeg har bestemt at kalde Christian Jensen til at være sognedegn og skolemester udi Daler sogn, når hans fader Jens Christiansen, som formedelst tiltrædende alder og medfølgende svaghed ikke længere kan forestå [undervisningen] ved døden afgår, med efterfølgende konditioner og vilkår, at han først skal lade sig overhøre af hans højærværdighed herr biskoppen i Ribe, om han dertil er dygtig og flittigt formår at undervise og lære ungdommen børnelærdom efter loven

og rituallet, om han også formår at forestå sangen i kirken, når gudstjenesten forrettes, ligesom han hidindtil i sin faders svaghed en tid virkelig har forrettet det, så sognepræsten og menigheden har været tilfredse, så skal han om aftenen og morgenen ringe bede- og fredsklokken, og ellers være sin sognepræst hørig og lydig, hvad der på sit embeds vegne befales ham, for hvilket han skal nyde degneindtægterne, som fra alders tid har været degnen i Daler tillagt med al dets rette tillæg, hvilket han ved bøndernes [hjælp] efter sædvane skal vedligeholde og forbedre og af sognemændene nyde deres sædvanlige offer og rettigeheder, under hvad navn, de nævnes, ligesom hans far før ham har nydt. Thi bydes og befales samtlige sognemænd i Daler hermed at antage og anerkende forbemeldte Christian Jensen for deres rette og af kirkens patron kaldede sognedegn, når hans fader formedelst svaghed ej selv kan forrette tjenesten eller ved døden afgår, giver og gør ham alt, hvad de til deres forrige degn har givet og gjort ham og ellers, hvad han efter loven og sædvane med rette kan tilkomme under vedbørlig straf.

Da stempelpapirer ikke er ved hånden, så bliver dette med forordnet stemplet papir, så snart dette kan fås.

Schackenborg, den 15. juli 1769

H.G. Schack

Biskoppens udnævnelse af Christian Jensen som degn og skoleholder:

Jørgen Karsten Bloch, dr. teol. og biskop over Ribe stift gør hermed vitterligt: Efter som degnen for Daler menighed Jens Christiansen ved memorial af 7. maj næstafvigitte har andraget, at han formedelst sin al-

ders skrøbelighed ikke længere er i stand til uden hjælp at forstå det ham betroede degne- og skoleholder embede og begæret, at skoleholder Christian Jensen, som af hans højgrevelige excellence hr. gehejmråd greve af Schack til Schackenborg den 15. juli 1769 er kaldet til at succedere ham i bemeldte degneembede måtte få collats til indsættelse som hans adjutus og successor, så har jeg ved foregående prøve befunden ham bekvem dertil og tvivler ikke på, at han efter derom til mig på embeds vegne aflagte ed udi lærdom og levned såvel inden som uden for kirken særdeles i henseende til ungdommens tilbørlige undervisning sig således skal skikke og forholde sig som loven og ritualen og til det omtalte embede ergangne kongelige anordninger. Der er til velærværdige og vellærde hr. Jørgen Friederic Riis, sognepræst for Daler menighed min tjenstlige begæring, han med den benævnte Christian Jensen meddelte vocation såvel dette mit collatsbrev

skal forelæse disse for Daler menighed, derhos samtlige tilhørere at antage og erkende ham derfor, bevise ham al den godhed og kærlighed, som hans embede og arbejde tilkommer, og at alle ting må ske til Guds allerhelligste navns ære, hans riges udbredelse og på alle måder til deres evige salighed, dertil forlener dem Gud vor fader sin værdige Helligånds nåde ved vor Herre Jesum Christum.

Ribe bispegård, den 18. maj 1770
J.K. Bloch

Supplerende oplysninger:

Den omtalte degn Jens Christiansen, der ejede en halv fæstegård, som han til dels fik bearbejdet ved bøndernes hjælp, afgik ved døden 1775. Hans efterfølger blev sønnen Christian Jensen, der fik tilføjet Lund til sit efternavn. Han sad i embedet til omkr. 1825. Undervisningen foregik i en af gårdens stuer.

Boganmeldelser

På byvandring med Huhle

»Sønderborgbilleder fra svunden tid«. Samlet og redigeret af Robert Huhle. Dy-Po bogforlag 1982.

Hvis man kan lide at se gamle byfotografier, kan man have fornøjelse af at blade i »Sønderborgbilleder fra svunden tid«. Har man nogen tilknytning til Sønderborg, forøges interessen naturligvis, og bogens charme mangedobles, fordi Robert Huhle tager læseren ved hånden og på vandring gennem byen ind imellem udpegningen af seværdige huse fortæller, hvor den flotteste kælkebakke fandtes i hans drengeår, hvor han hentede haletudser i kasketten og hvor drengehorderne havde de bedste legepladser, nemlig i Ladegårdens grøft og møller Bertelsens skanse. For slet ikke at tale om

forfatterens vanskeligheder i andet skoleår ved at huske forskel på højre og venstre, medens han vidste, at han ved indmarchen fra skolepladsen skulle huske at begynde med det ben, der vendte bort fra kirkegården. Jo, det er rigtig en hyggebog.

I tilgift får man en del at vide om en provinsby i almindelighed og Sønderborg i særdeleshed. Med rette gør forfatteren meget ud af gadenavnene, der foruden skiftet mellem dansk og tysk har varieret i tidens løb. For eksempel hed Rådhusortvet i 1600-tallet Storetorv, formodentlig til fremhævelse for byens gamle midtpunkt,

Humletorvet, men allerede i 1700-tallet kan man nøjes med Torvet; da må Humletorvet have mistet sin betydning.

Humletorvets nedtur bekræftes af, at det også har heddet Silde-Klaras plads (af Huhle fejlagtigt kaldt Silde-Karens plads).

Vendingen »Vor dem Strandtor« fra 1620 inspirerer Huhle til at filosofere over tilstedeværelsen af bymure. Han har ikke tænkt på, at slottet kunne have en strandport.

J. Raben, som Huhle støtter sig en del til, har antaget, at det må dreje sig om en forvanskning af navnet Rønhave, når Rønhavegades begyndelse har heddet Rendsborggyde, hvortil Huhle føjer, at en dårlig håndskrift kan være årsagen til fejltagelsen. Det kan det nu ikke, for når den i 1677 hed Rendsborg, i 1769 Rendsborgergade, ved folketællingen i 1835 Rendsburger Strasse og i 1864 igen nævnes som Rendsborgergade, så er det en kendsgerning, at betegnelsen Rendsborg har været knyttet til dette gadestykke.

A propos Raben, så kender Huhle tilsyneladende kun hans oversigt over de søn-

derborgske gadenavne fra heftet »Fra Als og Sundeved« 1942. Men den er stort set blot en oversættelse af en fortegnelse, Raben lod offentliggøre i Nordschleswigsche Zeitung i året 1940 (22. november, altså godt et halvt år efter den 9. april). Der er kun små forskelle mellem de to fortegnelser, men de er karakteristiske for Raben og for tiden. Om Hilmar Finsen (Finsensgade) står der i den danske fortegnelse, at han blev afskediget som borgmester af prøjserne den 29. juni 1864. Det står der intet om i Rabens tyske udgave. Om Strandvejen fra slottet til Kongevejen skriver Raben i den danske fortegnelse, at dette stykke burde hedde »Oberst Ræders vej«. Det forslag har han ikke forelagt sine tyske læsere.

Det var nu et lille sidespring. For at vende tilbage til Huhles bog, må anmærkes, at den ikke er pagineret. Hvis der havde været sidetal og tillige for eksempel et register over gadenavnene samt et bykort med angivelse af alle de nævnte gader, ville det nyttige være forenet med det fornøjelige. Lokalhistorie har mange former. Huhles kan også anbefales.

bjs

Lokalhistorisk appetitvækker

Johannes Tast: Glimt af Stepping og Frørup sognes historie. Ill. 96 sider. (Eget forlag 1982).

Sognepræsten i Stepping-Frørup, Johannes Tast begynder meget fornuftigt sin lille lokalhistorie med et afsnit om de to sognes stednavne, omend det er lidt løst underbygget. Tilsyneladende er præsten heller ikke klar over, at Ødis-Bramdrup har hørt til Hertugdømmet Slesvig lige til 1864, da »de otte sogne« blev skilt fra. At kejser Wilhelms flugt til Holland bliver henlagt til foråret 1918, er endnu mere overraskende. Et kapitel om »høvdingen fra Frørup«,

Th. M. Kylling, hvori forfatteren forledes til sammenligning med Kaj Munk og Martin Luther, vidner om et følsomt hjerte mere end om en kritisk historiker.

Men ellers er der i den lille fordringsløse lokalhistorie let adgang til at få indblik i Stepping-Frørups historie, især præstehistorien, en appetitvækker, der har den fordel fremfor mere lødige sognehistorier, at den er mere overkommelig at læse for dem, der vil nøjes med en mundsmag.

Kirkelig kulturhistorie

Dansk præste- og sognehistorie, bind X Haderslev stift, hefte 8 Sundeved og Sydals, udgivet af A. Pontoppidan Thyssen, Århus 1982.

Dansk præste- og sognehistorie, som vi har fulgt gennem Haderslev stift, er nu med hefte 8 nået til Ullerup, Sottrup, Nybøl, Dybbøl, Broager, Egernsund, Ulkebøl, Hørup og Lysabild sogne, og vi er dermed kommet frem til side 670. Hefterne kan købes enkeltvis for 70 kr., i subskription 55 kr. Prisen skal kun dække trykning, moms og levering. Arbejdet gøres gratis af udgiveren og bidragyderne fra stiftet, hvilket så ofte er åndsarbejdets lod, og vi må glæde os over, at nogle er rede til at tage det på sig.

Selv om synsvinklen her er specielt kirkelig, er værkets spændvidde langt større. Ikke blot er skolehistorien medtaget i korte træk, men det griber langt over i det sociale og nationale stof. Menneskelige dramaer er der også, ikke blot på grund af druk, utugt og blodige begivenheder i en stand, der skulle foregå andre med et godt forbillede, men tillige af de mere stilfærdige, som H. P. Hanssen skildrede det i beretningen om pastor Langes 25 års jubilæum i Ullerup 1889. Menigheden havde planlagt forskellig festivitas, men da pastor Lange umiddelbart forinden på en præsteforsam-

ling havde ladet sig presse til at stemme imod et andragende om flere dansktimer, måtte han vente forgæves på gratulanterne. Da aftenen kom, sad den gamle hvidhårede præst alene i sin festligt smykkede præstegård og græd bitterligt.

Hvad der kan overraske, er den pietetsløse behandling af kirkens traditionsrige inventar. Da den gamle danske ordning med dåb i kirken blev genindsført i Ullerup efter Genforeningen, blev kirkens døbefont fundet i en have i Blans, hvor den blev brugt som blomsterkumme om sommeren.

Da Stenderup frimenighedskirke blev opført i 1903, brugte man til døbefont en kumme, der havde været brugt til ridesten i Undelev. Der blev hugget en ny fod til den, for den originale fod var havnet i St. Nikolaj kirke i Åbenrå, hvor man til gengæld havde måttet hugge en ny kumme. Den delte døbefont havde dog i dette tilfælde stået i en kirke, der var blevet revet ned i 1500-tallet.

Hefterne kan enkeltvis betragtes som lokalhistorie, men sammenlagt giver de en bred kulturhistorie.

Broer og færger

Et lille skrift på et halvthundrede sider, der udkom ved Alssundbroens indvielse i oktober i fjor, har Dy-Po udsendt i særtryk. 15 sider fortæller om den nye bro, resten er afsat til en historisk gennemgang af de tidligere broer og sejlforbindelser, der knyttede Sønderborg til fastlandet. Blandt andet får man at vide, at det første overfartssted mellem Als og Sundeved ikke har ligget, hvor borgen markerer sundsnævringen,

men længere nordpå, mellem Sottrupskov og Kær halvø, hvor det ældste vejstræk gik.

Når man selv har oplevet Pontonbroen som en spændende ting, er det pudsigt at læse Bertha Hahns bedrøvelse over, at denne bro fortrængte »den morsomme færge«. Det var en trækfærge.

Hæftet er rigt illustreret, og den let læste tekst er både underholdende og informativ. Det er godt, når man ikke glemmer historien i festen for den moderne teknik.

Slesvigske kobberstik

Von allerhand Figuren und Abbildungen – Kupferstecher des 17. Jahrhunderts im Umkreis des Gottorfer Hofes. Herausgegeben von Holger Borzikowsky. (Husum Druck und Verlagsgesellschaft). Ill., 216 sider.

Interesserer man sig for Johannes Mejers fremragende landkort fra tiden omkring 1650, leder man ikke forgæves i dette smukke værk fra Husum. Det giver en god del af baggrunden, navnlig for fremstillingens vedkommende.

Det var to brødrepar fra Husum, alle fire kobberstikkere, der udførte arbejdet, guldsmedene Matthias og Nikolaus Petersen og messingstøberne Christian og Andreas Lorenzen, de sidste også kaldet Rothgiesser efter deres bestilling. Rødgods eller Tombak er messing med mere end 80 pct. kobber. Pladerne er antagelig fremstillet i Husum, men trykt i Slesvig, hvor hofbibliotekaren Adam Olearius havde indrettet et bogtrykværksted.

De forskellige residensbyer havde hver deres specialiteter. Husum slot, der tjente som enkesæde i hertugslægten, og velstanden hos marskens storbønder og Husums kvæghandlere, begunstigede fremstillingen af luksusvarer, herunder metalvarer, hvortil man kunne benytte messing fra Maasområdet og kobber fra Sverige. Velstand var også grundlaget for, at Caspar Danckwerth, læge og borgmester i Husum, kunne påtage sig den omfattende tekst til »Neue Landesbeschreibung«, medens Johannes Mejers kortlægning havde sin basis i den landmålertradition, der var knyttet til digebyggeriet. Da både Mejer og Danckwerth begge fik assistance af en bror, var ialt fire brødrepar fra Husum impliceret i fremstillingen af Mejer-Danckwerths berømte værk.

Hertug Frederik III, der regerede 1616-1659, og som sammen med den danske konge stod bag kortlægningen, var en mand med store planer. Han grundlagde

Frederiksstad, der var tænkt som en konkurrent til Hamborg, og agtede gennem en Nord-Østersøkanal at forbinde handelen mellem vest og øst. Frederik III sendte i den anledning store gesandtskaber til udlandet, blandt andet en 4 års ekspedition til Persien via Rusland. Planerne blev til intet, men Olearius, der havde været med i Persien, gjorde sin hertug ære og skaffede ham europæisk berømmelse ved at forfatte en rejsebeskrivelse, som blev en bestseller. De mange illustrationer, som var i kobberstik og derfor i modsætning til træsnit var i dybtryk og nødvendiggjorde en ekstra arbejds-gang, krævede desårsag et specialtrykkeri. Det fik Slesvig ved denne lejlighed.

Olearius' forfatterskab og hertugdømmernes topografi, skrevet og illustreret i Husum, satte deres stærke præg på Gottorperkulturen, som i den foreliggende bog er skildret af en række specialister, fremfor alle professor Ernst Schlee, der på et halvt hundrede sider har skrevet om kobberstikkerne omkring hoffet i Gottorp. Dieter Lohmeier har behandlet forholdet mellem Olearius og kobberstikkerne, og Rudolf Zöllner, Wolfgang J. Müller og Konrad Grunsky-Peper har gennemgået kobberstikkernes billedverden af originaler og kopier. Medens Olearius hurtigt fik en kvalificeret afløser i den persiske samfundsbeskrivelse, blev hans negative Ruslandsbilleder stående længe efter, at det var forældet, skriver Uwe Liszkowski i en kritisk vurdering af Ruslandsberetningen.

Den særlige kobberstikkultur omkring hoffet i Gottorp havde kun en kort blomstringsperiode. Da universitetet i Kiel var blevet oprettet, overtog det de lærde fra hoffet, bogtrykarbejdet gled over til Kiel

og Plön, medens Hamborg tog sig af kobberstikopgaverne, men for de interesserede er her af kyndige penne fastholdt et inter-

essant billede af en kulturel indsats, som hoffet i Slesvig formåede at blive midtpunkt i. bjs.

Grænsevogterne

Jens Jensen: Det danske Gendarmerikorps – grænsens gendarmere og smuglere. Perioden 1920-1969 er udarbejdet af Lars Bjørneboe. Udg. af Toldhistorisk Selskab 1981. 240 sider. Ill. Indb. 148,- kr.

Bogen er dels et fotooptryk af 100-års jubilæumsbogen fra 1939, dels et supplerende afsnit på ca. 60 sider, der handler om korpset i årene frem til 1969, hvor det blev indlemmet i toldvæsenet. Det sidste er skrevet af historikeren Lars Bjørneboe, mens overgendarm Jens Jensen, der døde 1953, skrev det oprindelige værk. I den afsluttende udgave har en ny billedredaktion moderniseret bogen – her har blandt andet Aage Hansen fra Kruså virket, uden at han er faldet for fristelsen til at medtage emner fra sin egen samling. Man er fundet frem til ca. 100 relevante nye billeder fra både den gamle og den nye grænse, og der er skrevet fyldige og for nogle af de gamle billeders vedkommende mere korrekte billedtekster.

Det er spændende læsning hele vejen. Lige som den meget vidende Jens Jensen begynder med at give baggrunden for gendarmerikorpsets oprettelse, der gennem tiderne under skiftende navne har bevogtet det danske monarkis forskellige grænser ved Elben, Eideren, Kongeåen og den nugældende statsgrænse, går også Lars Bjørneboe tilbage i tiden, idet han påpeger, at der er ting i tidsrummet 1920-1939 som hans forgænger enten ikke kunne eller ville skrive om, selv om han ellers ikke var bange for at give sin mening til kende om kontroversielle forhold.

Jens Jensen citerer mange forordninger, skrivelser, der i dag synes kuriøse, gage- og lønningsreglementer og andet konkret materiale, og – hvad der ikke mindst gør den-

ne del af bogen letlæselig – krydrer han hele vejen fremstillingen med anekdoter og småberetninger. Med stilfærdig humor fortæller han om uheldige smuglere og grænseoverløbere af anden art, og særlig de overbærende fortællinger om gendarmernes hestes påfund og hundes dygtighed er fornøjelige.

Han giver en fremstilling af de love, der gjaldt for korpsets arbejde, af korpsets udvikling og af de mange problemer, der gennem årene skulle diskuteres og løses, for eksempel ansættelsesforholdene, uniformsspørgsmålet, bevæbningen og uddannelsen. Jens Jensen spørger afsluttende, om grænsegendarmen er politimand, tolder eller soldat, og mener, at han gennem de hundrede år har været alle tre dele. Lars Bjørneboe mener, at spørgsmålet fandt sin løsning og afklaring i de år, der fulgte.

Og så er læseren ovre i den nyeste historie, hvor korpsets forvandling fra et militært hjælpekorps til et regulært og temmelig betydningsfuldt led i grænseforsvaret, der dog blev annulleret den 8. april 1940, beskrives. Grænsegendarmeriet eller Toldgrænsekorpsset, der varetog kontrollen med landets sydgrænse, blev i 1969 efter mange og ikke altid lige stilfærdige diskussioner i og med overgangsudvalget af 1967 indlemmet i toldvæsenet.

Det fængslende værk havde fortjent en indholdsfortegnelse – den savnede orientering kunne let have fået plads på den helt tomme side 214, den allersidste side.

ibs

Folkelige erindringer

H. E. Sørensen: Før Genforeningen – gamle sønderjyder fortæller. Forlaget Melbyhus. 128 sider. Ill. 75,- kr.

Her er samlet en række interviews med sønderjyder fra Skærbæk og omegn, der er født i tidsrummet mellem 1882 og 1906. Samtaleemnerne er det daglige liv i barndom og ungdom, og forfatteren har blandet kortene på en behændig måde – der er meget få gentagelser i de gengivne erindringer. De fleste beretter om en barndom, hvor forholdene var så fattige, at læseren knap forstår, at det er mennesker, der endnu lever, som har oplevet disse kår. De er nu alle nået frem til en alderdom, hvor de lever en stilfærdig og tryk tilværelse, og når de husker tilbage, er det forbavsende, så lidt bitterhed eller utilfredshed præger minderne – ofte er der plads til både smil og latter, således eksempelvis i Henning Jørgensens beretning om flugten over grænsen, et emne, der vitterlig er alvorligt nok, og som vel står mere muntert i erindringen end det faktisk var at opleve.

Der er blandede skoleminder, nogle hyg-

geligere end andre, og mange minder om strenge arbejdsforhold for de større børn, og større var man, fra man var 8-10 år. Flere beretter om en i dag fuldstændig glemmt yderst økonomisk varmekilde, som formentlig må have været almindelig kendt dengang: Hyrdedrengen, der putter de stivfrosne fødder ned i en frisk produceret kokasse – det var livsaligt. Måske burde vor energiske energiminister have et eksemplar af bogen med passende sidehenvisninger tilsendt.

IBjSv.

PS. Det er godt, at bogens sider er nummererede – efter endt læsning ligger værket som en samling løse blade på bordet; der må være sparet på limen i ryggen, mere end prisen berettiger til. Men ellers er bogen pæn – pænt tryk, mange billeder, ofte gode, nye, andre gamle amatørfotos med relevante motiver.

Sydslesvigsk status

Sydslesvigsk årbog – Dansk virke i grænselandet 1980-81. (Udgivet af Sydslesvigsk forening).

Hvert år, når man får Sydslesvigsk forenings årbog i hånden, imponeres man af det vidtforgreneede virke. Det går ikke godt og gnidningsløst altsammen, og beretningerne lægger ikke skjul på, at der er problemer og vanskeligheder. Skuffende år for Flensborg avis, hedder det således i overskriften over beretningen fra Tilsynsrådets formand, pastor Hans Parmann. Det skuffende er, at avisen ikke i Sydslesvig har det antal holdere, den efter sin kvalitet kunne forvente. Der findes flere forklaringer. Den mest beklagelige er, at »det at lære og bruge det danske sprog ligger langt fra hverdagen i Sydslesvig«. Parmann slut-

ter deraf, at man i Sydslesvig vil være dansk på sine egne betingelser, og at man derfor ikke kan feje begrebet »slesvigsk identitet«, som det er fremført i »Slesvigland«, af bordet.

Men der er også lyspunkter, f.eks. stabiliteten i de danske skoletal og den stadige stigning i benyttelsen af de danske biblioteker. Blandt de mange illustrationer må nævnes billedet fra den første danske konfirmation på Før siden 1864. Hvor er pigerne folkedragter smukke og festlige ved siden af den kedelige habit, undskyld, som er den mandlige part beskåret.

H. E. Sørensen: Rømøs historie

(Forlaget Melbyhus 1982). 288 sider. Ill. 110 kr.

Det er fortjent, at H. E. Sørensens bog om Rømøs historie er udsendt i nyt oplag med to supplerende kapitler, der behandler øens begivenhedsrige historie siden 1. udgave udkom i 1977, samt et personregister. Det kan gentages, hvad der stod i anmeldelsen af 1. udgave: Bogen er velskrevet, veloplagt og er H. E. Sørensens hidtil mest vellykkede bog. Skildringen spænder vidt og er meget underholdende, og den oplives af mange morsomme illustrationer.

Det må dog undre, at H. E. Sørensen i

sit supplement til litteraturlisten har overset en så væsentlig bog som G. Japsen: »Pastor Jacobsen fra Skærbæk og hans foretagender«.

Ejendommeligt er det også, at drøftelsen af grænseforløbet mellem Rømø og Sild, som blev ført i Sønderjysk Månedsskrift 1978-80, ikke har sat sig spor i den nye udgave af H. E. Sørensens Rømø-historie.

Skal vi sammen med H. E. Sørensen håbe på en tredje og endnu bedre udgave?

bjs.

Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

Årsberetning for 1981. 36 sider. Ill.

Det samlede udlån i hele Sydslesvig er steget med 5,9 % siden året 1980 – det var på 490.000 bind. Og siden 1979 udgør stigningen 12,4 %. En glædelig fremgang, der manifesterer sig ikke mindst i oplandsarbejdet. Stigningen er svagest i Flensborg by, men herfra administreres det samlede udlån, og det snart gamle ønske om en udvi-

delse af biblioteket motiveres af medlem af bibliotekets bestyrelse liniemester Johann Nissen med den kontante formulering, at oplandsafdelingen arbejder under katastrofale pladsforhold, en formulering, der må give alle implicerede, kommenterende indstillende og bevilgende stof til eftertanke.

Historisk-geologisk kort

Nord- og Sydslesvig. Udg. af Plancenter Fyn Aps. Som bilag en vejledning, 2x20 sider på dansk og tysk. 49,50 kr.

Kortet, der er i målestok 1:200.000, er udarbejdet på grundlag af Geodætisk Instituts kort. Og resultatet er blevet et meget anvendeligt bilkort over Sønderjylland, hvor alle detaljer er udeladt. På papirets anden side finder man et geologisk oversigtskort, hvor grænsen for den sidste istids gletsjer (også kaldet hovedopholdslinien), bakkeøer, hedesletter, tunneldale og så videre er klart markeret. En række tegninger af landskabsmodeller udbygger kortets op-

lysninger, og i en vedlagt, let læselig brochure kan man læse nærmere om landsdelens geologiske fortid, skrevet af cand. scient. Sten Folvig.

Den historiske afdelings enkeltheder har universitetslektor Karl Erik Frandsen ansvaret for. De er knyttet til 217 steder spredt over landsdelen, og disse steder findes i nummerorden i brochuren. Oplysningerne i denne afdeling er gode og korte, men desværre er samarbejdet mellem num-

rene og kortet ikke særlig ideelt. For tallene står på dobbeltkortets geologiske side, og vejene og mange stednavne befinder sig på den geografiske side. Det kræver et utal af kortvendinger, hvis man vil finde frem til en bestemt seværdighed – helt bortset fra, at den geografiske side ofte er noget ubestemt på grund af målestokken.

I følge sagens natur forældes adskillige oplysninger hurtigt, for eksempel museumsåbningstider og ellers meget nyttige oplysninger om gode badestrande. Milieustyrel-

sens oplysninger fra maj 1982 kasserer strækninger langs Lillebælt og på sydøstsiden af Als, hvor kortet angiver »God badestrand«. Og det er jo upraktisk.

Kortet og teksten er gennemført med ligelig hensyntagen til dansk og tysk, og det vil kunne tjene til god orientering for alle, der blot ønsker et almindeligt turistbekendtskab med Nord- og Sydslesvig. Den, der vil gå i dybden, må supplere med anden litteratur. Men en grundig appetitvækker har jo også sine fordele. *ibs*

Lazaret-erindringer

Henrik Roth: Lazaret-erindringer. Udg. af Historisk Sogneforening for Bovrup-Varnæs. 26 sider plus noter. Ill. 1982.

Pastor Henrik Roths erindringer fra et kortvarigt virke som præst på tyske lazareter i Varnæs og Bovrup 1864 blev oprindelig udgivet i København hen mod slutningen af 1864. Det fordringsløse lille skrift er nu genudgivet af Historisk Sogneforening for Bovrup-Varnæs, og det er en ortografisk nøjagtig genudgivelse, men desværre har man opgivet en fotografisk gengivelse af originalens gotiske sats til fordel for moderne skrifttyper. Man har kun vovet at beholde titelbladets oprindelige udseende.

Henrik Roth var født på Ærø 1812 og kom efter forskellige ansættelser til Varnæs i 1850, hvor han fik fjorten gode år som sjælesørger.

I 1864 fængslede tyskerne ham – forøvrigt var en af hans medarbejdere hans gode ven Felstedpræsten Mourits Mørk Hansen.

Sit embede måtte han ikke vende tilbage til, men han fik lov til – ledsaget af en tysk vagt – at besøge de tyske krigslazareter i Varnæs og Bovrup, og her delte han sin omsorg ligeligt mellem tyske og danske sårede. Erindringerne består af skildringen af hver enkelt soldats skæbne fra indlæggelsen til han kunne videresendes til re-

kreation, eller til døden udfriede ham fra hans lidelser, en død, der ikke havde mange mindelser i sig om heldedøden på slagmarken.

Trods alvoren finder Henrik Roth plads til lysere toner: En af de sårede fortalte sine preussiske sygevogtere om ikke på godt, så dog på flydende tysk, hvilken inderlig fryd han ville føle ved at være med til at give tyskerne prygl; han var ikke tilfreds med sygevogterne og blev især vred, når de sagde »Landsmand« til ham som til alle de andre patienter. »– Men om end skallen var noget hård, var kærnen dog vistnok god«, skriver den sagtmødige præst om den danske soldat efter at have refereret flere oplevelser af lignende karakter. Peder Christensen kunne ikke leve, og Henrik Roth slutter hans historie med en kort skildring af dødskampen, hvor man bag ordene føler den inderlige styrke, kristendommen gav de dødsmerkede.

Man husker også de to enøjede soldater, der, da de blev bedre, gik rundt med hinanden under armen, meget glade ved, at de i forening havde det fulde syn, ét venstreøje og ét højreøje. Og den dansker, der havde reddet livet, fordi en tysk soldat trods

kugleregningen hjalp ham om bag et skærmende hegn.

De tyske læger gjorde et godt og fagligt dygtigt arbejde uden hensyn til patienternes nationalitet, men sårfeberen stod de magtesløse over for, og mange operationer, der syntes vellykkede, medførte alligevel døden.

Afsluttende opstiller pastor Roth et lille regnskab for de 118 rigsdaler, han fra forskellige steder har modtaget til uddeling blandt de sårede – ingen danske sårede

drog fra Varnæs med mindre end fem rigsdaler i lommepenge.

Pastor Roth indførte de soldater, danske som tyske, der døde på sognets lazaretter, og som blev begravet på kirkegården, i kirkebogen. Ved hjælp af de tilføjede notater og udgavernes kommentarer kan man følge hver enkelt soldats færden i store træk, til døden indhentede ham – for manges vedkommende fjernt fra hustru og børn.

Inger Bjørn Svensson

Ti historier og fem opskrifter

Heinz Hahn: Nordfriesische Punschgeschichten. Udg. af Husum Druck- und Verlagsgesellschaft 1982. 29 sider. Ill. DM 9,80.

Læseren indvies omgående i den første punchehistorie i tilberedelsen af den gode drik, og man bliver samtidig belært om, hvorledes man med rimelig anstand nyder resultatet:

Man laver the på den gamle kobberthe-kande (på Nordfrisisk Institut i Bredsted mener man, at der nu ikke er så mange gamle thekander i behold – de blev tvangsafleveret under krigen, men en almindelig thepote kan også anvendes), og man bruger Friserthe. (Hvad er Friserthe? Den usagkyndige anmelder, må igen spørge Instituttet, som svarer: Der er ikke noget, der hedder Friserthe, det hedder østfrisisk the, og det er en almindelig kvalitetsbetegnelse, det er en meget stærk the. Til punch skal man derimod have meget tynd the. Under krigen fik østfriserne tildelt ekstrarationer the, idet myndighederne erkendte, at man traditionelt drak ekceptionelt megen og stærk the).

Theen skal trække i fem minutter, der tilsættes citron og sukker efter smag, og til slut kommer man brændevin (Köm) i. (Institutkommentar: Syd for Arlåen drikker man den hvide, nord for den geele -gule-, der er farvet af Anis; den kommer fra

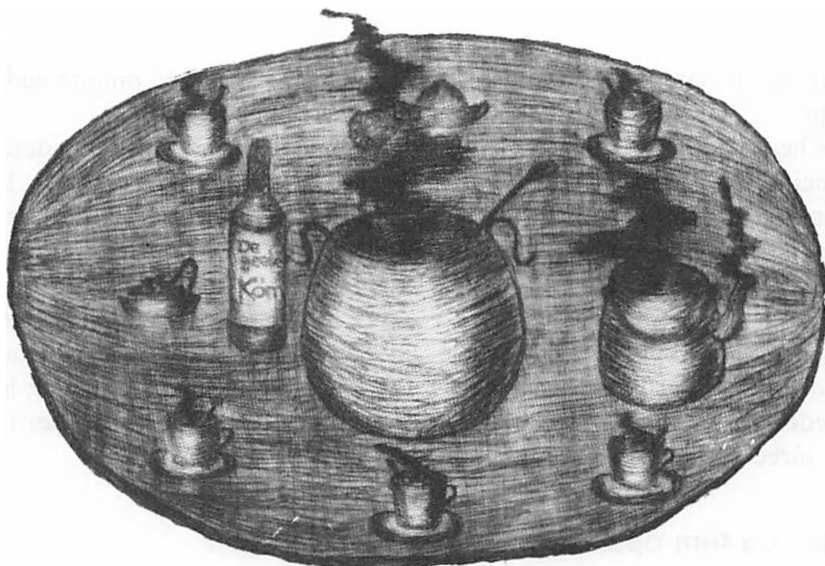
Flensborg, »Hermann G.« hedder den).

Fem mand sidder sammen og nyder punchen i små slurke, mens de fortæller historier. Fem gange i aftenens løb må man lave en ny portion punch. Men ved midnatstid er det slut, og man hjælp hinanden hjem. Og husker at sætte en smagsprøve ud til Nis Puk. (Den vidende medarbejder på Nordfrisisk Institut: »Man drikker punch af små kopper, jeg tror ikke, man kan blive fuld af fem kopper).

Ordet »Punch« betyder fem – det er lånt gennem engelsk »punch« fra hindustani »pantsj«, hvor drikken består af fem bestanddele: arrak, citronsaft, vand, krydderier og sukker.

Heinz Hahn holder også på femtallet: Fem mand, fem gange punch og fem slags punch: Friserne bruger den gule snaps, Husum'erne den hvide. Flensborgeren tilsætter rom, de fornemme i Kiel Arrak, og lybækkerne bruger fra gammel tid rødvin, Rotspon. Og så følger en beskrivelse af virkningen af de fem slags punch.

De andre ni historier er nedskrevet (tilsyneladende) efter konsumering af et vekslende antal punche. Nogle filosoferende, andre om Nis Puk, der selv udvælger sin

Martina Hansens meget realistiske omslagstegning til de ti punchehistorier. Her er punchebolle, en gammel thepote, citronpresse, sukkerskål med sukkertang, flasken med »De geele Köm« – (kunstneren kan ikke være fra Husum) og endelig de fem par små kopper med theskeer i det dampende indhold.

værtsfamilie, som ikke altid er en lige stilfærdig logerende, og som viser sig efter et passende antal kopper – endog en grøn mand kommer på besøg, og begge er hyggelige samtalepartnere.

Og om tegningerne bør det nævnes, at det er elever på Theodor-Storm-Schule i Husum, der har tegnet dem. Der er en tegning til hver historie, nogle lidt ubehjælp-

somme, andre mere frigjorte. Særlig bemærker man Christiane Newigers to fantasifulde bidrag, der ligger Jugendstilen nær. Forfatteren, der er leder af skolen, har lovet at stille et eventuelt overskud af bogen til rådighed for eleverne. Men om det skal bruges til punch, melder historierne intet om.

ibs

Forsamlingshuse i Nørherred

Boye Andersen: Forsamlingshuse i Nørherred. Udg. Nordborg Boghandel. 128 sider. Ill.

Inden 1920 blev der rejst henved 50 forsamlingshuse i Sønderjylland, og forstander Boye Andersen skriver historien om de tre af dem: Nørherredhus, Svenstrup Forsamlingshus (»Det hvide Hus«) og Egen Forsamlingshus, det sidste i det væsentlige baseret på optegnelser indsamlet af Didde Petersen.

Forfatteren trækker indledende bag-

grunden op for behovet for forsamlingshuse, men får ikke tilstrækkeligt klart frem, at det var blevet en simpel nødvendighed for den danske befolkning at skaffe sig egne mødelokaler, fordi myndighederne generede de kroer, der gav husly til danske møder.

Ved enighed over en bred front og mange mindre bidrag lykkes det at få forsam-

lingshusene rejst. Nørherredhus i 1906, Egen Forsamlingshus i 1908 og endelig Svenstrup Forsamlingshus 1912.

Nørherredhus' historie er den mest udførlige. Den rækker fra opførelsen gennem utallige protokoludskrifter og dagbogsnotater til branden 1961. Den barokke fremstilling af brandens forløb, de mange vanskeligheder ved at enes om genopførelsen af forsamlingshuset, diskussioner om placering og økonomi er fængslende læsning, og beskrivelsen af formanden Matthias Matthiesens møde med Mads Clausen er kostelig – forløbet er yderst typisk, og resultatet er simpelthen eliminering af alle trykkende økonomiske vanskeligheder på visse særdeles liberale betingelser.

Det nye Nørherredhus giver imidlertid problemer, de årlige underskud er store og

udtogene af bestyrelsesprotokollen er ikke opmuntrende. Forfatteren, der selv er bestyrelsesmedlem, slutter dog med optimistiske fremtidsvisioner. Selv om man sidder med en fornemmelse af, at Nørherredhus efterhånden er kommet meget langt væk fra det, der var husets egentlige bestemmelse, må man medgive Boye Andersen, at man må følge med tiden, selv om det koster. »Det er måske nok dyrt, men det er også kvalitet«, skriver han. Og så længe Husmoderforeningens medlemmer kan få lov til at spise den medbragte mad, når de gæster »Danmarks bedste forsamlingshus«, og en skole på udflugt kan nøjes med at bestille røde sodavander, så længe har det gamle, nye forsamlingshus da ikke helt mistet kontakten til det folkelige.

I.Bj.Sv.

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

Maj

SYD FOR GRÆNSEN

1. maj: Under 1. maj-møder i Flensborg udtales fra de tyske fagforbund DGB kritik mod danske virksomheder som Danfoss og Nordwell, der som følge af den økonomiske afmatning afskediger medarbejdere, selv om de hidtil har nydt godt af betydelige offentlige etableringstilskud.

3. maj: SSV's landsstyrelse konstaterer med tilfredshed, at der igen er kommet gang i debatten omkring Storebælts-broen og erklærer sig enig i bestræbelserne for at få broen bygget.

4. maj: Redaktør Jacob Kronika døde i

København 85 år gammel.

Udlændinges ret til asyl i Vesttyskland må ikke antastes, fastslår landdagsmand Karl Otto Meyer under en landdagsdebat om Slesvig-Holstens politik overfor de ca. 93.000 udlændinge, der er bosat i landet, og hvor CDU ønsker et indvandrerstop.

6. maj: Dansk Centralbibliotek i Flensborg kan notere en fornyet stigning i antallet af udlån fra 463.356 i 1980 til 490.913 i 1981. Voksenudlånet er steget med godt 11.000, og børneudlånet med godt 16.000 bind.

Husumhus blev i det forløbne år benyttet af 20.000 mennesker, fremgår det af en arbejdsberetning om Sydslesvigsk Forening i det gamle Husum amt, og der meddeles samtidig om stigende distriktsaktivitet og øgede medlemstal.

Foreningen Sydslesvigsk Selvhjælp SSH kan i år uddele 15.350 DM til en række forskellige formål.

7. maj: Flensborg Avis advarer i en leder mod det voksende fremmedhad i Forbundsrepublikken, hvor der lever over 4 mill. udlændinge, som nu er ved at skabe problemer.

Både SSF og SSV i Flensborg amt kan meddele om fremgang og vil nu sætte yderligere ind på medlemshvervningen.

Tidligere borgerforstander i Harreslev og fremtrædende indenfor såvel SSV som de tyske fagforbund, Hans Nielsen, Sluk efter, dør 78 år gammel.

10. maj: I ejendommen Holmen 17 i Flensborg, den gamle købmandsgård fra 1700-tallet, har man genskabt den gamle rokokosal og restaureret et hidtil ukendt loftsmaleri og desuden frilagt de hvælvede kælderrum.

11. maj: Lektor Jakob Tholund, Bredsted, vælges til formand for Nordfrisisk Institut og afløser hermed dr. Frederik Paulsen, der har været formand siden instituttets oprettelse.

Den frisiske forening på Sild »Söl'ring Foriining« kan med sine 1500 medlemmer meddele om stigende interesse og aktivitet.

12. maj: Flensborg Selskab til fremme af erhvervslivet oplyser, at 31 danske virksomheder er tilsluttet kammeret.

15. maj: Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger kan meddele om fornyet fremgang fra 10.583 til 11.108 medlemmer. Medlemmerne har selv bidraget med 4,9 mill. kr. til arbejdet, mens de tyske tilskud på ca. 1,7 mill. kr. kun dækker knap 10 pct. af de samlede udgifter. En væsentlig stigning findes blandt medlemmer mellem 12 og 25 år.

Til afvandingsarbejder under Program Nord stilles der for 1982 21 mill. DM til rådighed.

Nordfrisisk Institut kræver i en resolution en lærerstilling i frisisk oprettet ved seminariet i Flensborg: man ønsker at frisisk indgår som regulært fag.

Dansk voksenundervisning i Sydslesvig har i det forløbne år gennemført 279 kurser med ialt 3320 deltagere. De samlede tyske tilskud til dansk voksenundervisning lå i sidste sæson på 114.622 DM.

Af en oversigt over udnyttelsen af Zonenrandförderungs-Mittel fremgår, at der kun blev ydet 0,14 pct. til danske aktiviteter i Slesvig Idrætsforenings klubhus. I alt fik Slesvig-Holsten 7,4 mill. mark, hvoraf den tyske grænseforening fik over 300.000 DM, ligesom der også gik et betydeligt beløb til Arbeitsgemeinschaft Deutsches Schleswig.

17. maj: På et medlemsmøde i Grenzfriedensbund i Flensborg rejser formanden Arthur Thomsen spørgsmålet, om der ved den fredelige dansk-tyske grænse stadig er brug for et grænsefredsforbund. Freden skal hele tiden genvindes og sikres, og han beklager påny, at bladet Slesvigland kun ensidigt varetager danske synspunkter, og derved ikke gavner freden i grænselandet.

18. maj: På et styrelsesmøde i Sydslesvigsk Forening oplyses om lidt færre tilskuere ved danske teaterforestillinger. Der var dog i år kun 45 forestillinger mod 58 året før. I alt blev der desuden afholdt 52 koncerter med 6826 deltagere, også en mindre nedgang.

19. maj: Årets 18. april-pris tildeles børnehaveder Anni Kruse-Jensen, Ørsted, for veludført arbejde for dansk gymnastik.

Landdagsmand Karl Otto Meyer oplyser på et møde i Jaruplund, at han har op-

taget kontakt med De Grønne, så disse, dersom de indvælges i landdagen, også er kendt med SSV's krav om ligestilling.

20. maj: På Dansk Kirke i Sydslesvigs kirkedag i Slesvig oplyses, at der nu er tre vakante præsteembeder i Sydslesvig. Både antallet af kirkegængere og kirkelige handlinger viser en stigning; antallet af indskrevne medlemmer ligger på 5780. Til opførelse af et dansk menighedscenter i Egernførde har menigheden selv indsamlet ca. 400.000 kr.

22. maj: Harreslev nedlagte rådhus er ikke anvendeligt som et dansk alderdomshjem, hvilket er foreslået af lokale kredse. Det vil med den relative beskedne belægning ikke være økonomisk bæredygtigt, oplyser Dansk Sundhedstjeneste for Sydslesvig.

24. maj: SSF's medlemstal i Flensborg by påvirkes også af det faldende befolkningstal og er nu på 8502 overfor 9579 i 1981. Også SSV's medlemstal viser en mindre tilbagegang.

23. maj: For første gang siden 1864 vajede Dannebrog i landsbyen Damentorp i Hyttenområdet i forbindelse med en dansk distriktssammenkomst.

26. maj: Borgmester, dr. jur. Helmuth Christensen hædres med det tyske for-tjenstkors af 1. klasse.

Duborgskolen kan i år dimittere 79 studenter.

28. maj: Forretningsfører i Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger Karl Kring ud-nævnes til generalsekretær for Sydslesvigs Forening.

I Jaruplund syd for Flensborg vil der herefter kun være en dansk skole; landsbyens tyske skole nedlægges, og eleverne flyttes til en fællesskole i Veding.

NORD FOR GRÆNSEN

2. maj: Huset i Bøffelkobbøl med de to danske soldatergrave overtages af De samvirkende danske Forsvarsbroderselskaber.

Det vækker forundring, at statsminister Anker Jørgensen nu slår til lyd for bygning af Storebæltsbroen.

Amtsborgmester Kresten Philipsen aflægger sin første officielle visit hos bypræsident og overborgmester i Flensborg.

4. maj: Tønder-hallerne kan regne med et EF-tilskud på 400.000 kr. til et nyt varmesystem, der vil halvere hallernes varmeregning.

Både Fremskridtspartiets Helge Dohrmann og Centrum-Demokraternes Carl Hahn vil følge statsministerens udtalelser om Storebæltsbroen op og kræve en snarlig debat om igangsættelse af arbejdet.

5. maj: Padborg ligger med en udførsel på 2.980.000 tons langt foran alle øvrige udførselssteder. 23,4 pct. udføres via Padborg, som i dag har 105 transportvirksomheder med 35 pct. af befolkningen beskæftiget i transporterhverv.

6. maj: Nordborg Slots Efterskole kan fejre sit 60 års jubilæum.

Ved et repræsentantskabsmøde i Det slesvigholstenske Hjemstavnsforbund erklærer redaktør Siegfried Matlok, at Danmark i spørgsmålet om et tysk sekretariat i København har mulighed for at vise den gode vilje, det skortede på under den ubøjelige holdning til spørgsmålet om spærreglen.

Professor Tsuneyoshi Ukita fra universitetet i Kloto i Japan studerer de dansk-tyske grænseforhold og finder ikke, at der er større problemer hverken på dansk eller tysk side.

7. maj: Den slesvigholstenske landdags kontaktudvalg til det tyske mindretal holder møde i Løgumkloster for at gennemgå det tyske mindretals budgetter, der ialt er på 26,6 mill. DM. Heraf forventes den danske stat at bidrage med 9,4 mill., danske kommuner med 2,5 mill., forbundsrepublikken med 8,8 mill. og landet Slesvig-Holsten med 2,1 mill. DM, mens egne ydelser er på 3,6 mill. DM. I Tinglev er planlagt udvidelse af den tyske skole med en hal, udvidelse af den tyske børnehaven og en børnehavenbygning i Haderslev.

10. maj: Dronning Margrethe og den vesttyske forbundspræsident Karl Carstens indvier det nye dige mellem Emmerlev Klev og Silddæmningen. Samtidig får den nye kog på dansk side navnet Margrethekogen og den tyske del Rickelsbüll-koog. I alt er der på dansk og tysk side inddiget 1550 ha.

12. maj: Hyrup forsamlingshus på Haderslev næs har bestået i 75 år. Hverken landbrugsministeriet eller Statens Jordlovsudvalg har bemærket større tysk interesse for jordkøb i Danmark, eller at vesttyske kommuner er ivrige efter at finde erstatningsjord i Danmark til landmænd, hvis jord er inddraget til byudvidelse. Trods EF-målsætningen om arbejdskraftens frie bevægelighed mellem landene, virker den dansk-tyske grænse stadig som en barriere, fremgår det af en rapport fra Institut for grænseregionsforskning. Kun nogle få hundrede danskere og tyskere krydser grænsen for at arbejde i nabolandet.

13. maj: H. P. Hanssens Mindefond uddeleer ialt 130.000 kr., der stilles til rådighed for ialt elleve sønderjyske forsamlingshuse.

Der Nordschleswiger anskaffer ny teknik til ialt 1,8 mill. kr., oplyses det på den tyske presseforenings generalforsamling. En hvervekampagne har givet bladet 80

nye abonnenter. I tilskud fik bladet 1981 6,5 mill. kr. eller 680.000 kr. mere end året før. Uden avisen ville det tyske mindretal falde fra hinanden, siger gårdejer Harro Marquardsen, der efter 21 år forlader bestyrelsen.

15. maj: Selv om et valgteknisk samarbejde med et dansk parti er Slesvigsk Partis eneste chance og samtidig udtryk for en politisk taktisk og selvstændig holdning, skaber det også en risiko for, at en dansk stemmeafgivning kan føre til en assimilering med flertallet, hævdede universitetslektor Jørgen Elklit på et møde på Knivsbjerg.

Danmarks Radios provinschef vil imødegå komme kritikken over dansk radio og TV's dækning af digeindvielsen med en erstatningsudsendelse om digeproblematikken på vestkysten.

18. maj: Ved Nørre Sejerslev er fundet en guldarmring fra samme tidsperiode som Skrydstruppen, ca. 2700 år gammel.

Cand. theol. Jacob Rod indsættes som rektor på Tønder statsseminarium.

Der vil ikke blive indrømmet de to nationale mindretal i grænselandet særlige pladser i det dansk-tyske forum, som er beholdt kommunalpolitikere og dermed også mindretalsrepræsentanter.

19. maj: Haus Quickborn i Kollund havde 1981 et underskud på 115.000 kr. Derfor opfordrer den tyske socialtjeneste Bund deutscher Nordschleswiger til at yde støtte.

20. maj: I Haderslev festligholdes 50 året for anlægget af »Gehejmerådens sti« omkring Haderslev dam; spadserestien er opkaldt efter skaberen af den, gehejmemedicinalråd dr. med. J. A. Hansen.

21. maj: Slesvigsk Parti bør i højere grad

som et regionalt parti understrege hjemstavnsbevidstheden frem for at lede efter en tysk identitet, som der alligevel ikke findes ensartede retningslinier for, siger redaktør Siegfried Matlok ved et møde i Stubbæk.

22. maj: I en analyse om landbrugsstrukturen i den tyske folkegruppe peger Gøsta Toft fra grænseforskningsinstituttet i Flensborg på, at i mere end 70 pct. af de tyske hjem tales der sønderjysk, og at det tyske mindretal er stærkt præget af landbruget. Men mindretallet har svært ved at tiltrække de unge, hvorfor man i højere grad bliver nødt til at engagere sig i erhvervsmæssige og videregående uddannelser.

Amtsprogramrådsmedlem Philipp Iwersen, Tinglev, spørger i en artikel om ikke det tyske mindretal burde oprette sin egen lytter- og fjernseerorganisation for at sikre sig adgang til Radiorådet.

En gruppe sønderjyske frihedskæmpere vil orientere skoleelever om modstands-

kampen og besættelsestiden; man har indledt et samarbejde med amtscentralen i Åbenrå om fremstilling af særligt undervisningsmateriale fra denne periode.

23. maj: Forfatteren Peter Seeberg hædres i år med Sprogforeningens litteraturpris.

26. maj: I Haderslev åbnes de dansk-tyske dage, der denne gang koncentrerer sig om mediepolitikken.

29. maj: EF-kommissionens indstilling om, at syv sønderjyske kommuner unddrages EF's egnsudviklingsstøtte bør ikke kun opfattes i national, men også i en europæisk sammenhæng, siges der i et svar fra kommissionen til parlamentsmedlem J. P. Bonde, der har kritiseret den tidligere trufne afgørelse.

Grænsehandelen er faldet med 20 pct., og sparebestræbelser i Danmark har ført til en tydelig afmatning, fremgår det af en rapport udarbejdet af Susanne Bygvrå fra Grænseregionsinstituttet.

SYD FOR GRÆNSEN:

2. juni: Tilskuddet til tyske privatskoler i Slesvig-Holsten skal sænkes, fastslår landsrevisionskontoret, efter at udgifterne siden 1974 er steget fra 3,2 mill. DM til 10,5 mill. DM.

Tre folkemål på et så snævert område som Sydslesvig beskæftigede den tyske sprogforsker dr. Dietrich Hoffmann sig med ved det hanseatisk-nedertyske pinsemøde i Slesvig og nåede blandt andet til den konklusion, at sydgrænsen for det danske sprog endnu i meddelalderen lå syd for Danevirke for derefter gennem de følgende århundrede at blive skubbet langsomt mod nord.

4. juni: Duborgskolen dimitterer ialt 130 elever, men tilgangen ved det nye skoleårs begyndelse vil være på 190, og skolen vil derfor også næste år have over 1000 elever, oplyser rektor Knud Fanø.

Sognepræst Søren Krarup, Seem, retter i en artikel i Jyllands-Posten et kraftigt angreb på Flensborg Avis, som han beskylder for en ideologisering af det nationale. Bladets journalistiske niveau begynder at nærme sig et skoleblads.

5. juni: I Sydslesvig indledes de danske årsmøder, som i år omfatter 45 aftenmøder og 3 friluftsmøder, der blev besøgt af ialt 16.000 deltagere. Som den danske regerings repræsentanter deltog undervisningsminister Dorte Bennedsen, kirkeminister

Tove Lindbo Larsen, trafikminister J. K. Hansen og industriminister Erling Jensen.

Foreningen Nordens præsidium deltog i årsmøderne og modtoges på Flensborg rådhus af borgmester dr. Helmuth Christensen. I øvrigt diskuterede man samfundsproblemer, forholdet til det danske sprog, interne kritik og det kommende landdagsvalg.

I Dansk Sundhedstjenestes udsendte beretning oplyses, at 80 kommuner, 3 amter og Flensborg by årligt søges om tilskud til sygeplejearbejdet, og at de tyske tilskud ialt beløb sig til 730.833 DM. De 21 distriktssygeplejersker har ialt haft 67.046 konsultationer eller i gennemsnit 3.350 besøg pr. sygeplejerske.

8. juni: En undersøgelse af trafikstrømmen over den dansk-tyske grænse gennem 25 år, foretaget af professor Karl Weigand fra lærerseminariet i Flensborg, tyder på en ret ligelig fordeling af rejsende fra begge sider; kun i 1980 var der en dansk overvægt på 10 pct. Professor Weigand mener, at danske analyser af grænsehandelen giver et skævt billede, idet man fuldstændigt negliger tyskeres køb af møbler og biler i Danmark.

10. juni: Flensborgs håndværksskammer mener, der kan spores en bedring for håndværk. Antallet af fimalukninger er standset, samtidig er antallet af virksomheder steget siden 1979 med 106 til 7.030, – dog registreres der færre ansatte.

Den tyske grænseforening afholder for første gang sit årsmøde nord for grænsen i Tinglev.

11. juni: En analyse af kommunevalget i Slesvig-Holsten i marts viser, at CDU's fremgang i hovedsagen skyldes mandlige vælgere.

ADS, Arbejdsfællesskabet det tyske Slesvig frygter følelige nedskæringer i ak-

tiviteten som følge af et opsamlet underskud på 500.000 DM og svigt overfor organisationens 16 børnehaver.

12. juni: På Flensborg Industri- og Handelskammers årsmøde understreges påny betydningen af en mere positiv indstilling overfor bygning af Storebæltsbroen, ligesom man finder det forkert, at danske grænsekommuner unddrages EF-udviklingsstøtte.

14. juni: Med ændringen af den danske bibliotekslov vil der også blive mulighed for, at sydslesvigske danske forfattere kan få andel i bibliotekspengene.

15. juni: På et møde i Store Kværn erklærer fhv. forbundsdayspræsident Kai-Uwe v. Hassel, at Danmarks holdning overfor Europa efterhånden føles deprimerende.

Ved en festuge fejres 300-året for Christian Albrecht-kogens åbning.

Den danske Buchenwald-klub gæster Sydslesvig og besøger samtidig den tidligere KZ-lejr Neuengamme.

16. juni: I en påskeprædiken havde pastor Volker Bethge fra Damp talt imod brug af våben i fredens tjeneste.

På grund af hans holdning til den tyske fredsbevægelse afskediger bestyrelsen for kirkekedsen Egerfnørde ham.

21. juni: Kredsagen for Nordfrislands amt protesterer med en jernbanerejse mod planerne om at nedlægge banen Humsum-Skt. Peter.

23. juni: SSV i Vesterland vil kræve, at byen Vesterland bliver gjort til atomvåbenfri zone.

Den gamle kongsgård i Hohn er ved at forfalde.

27. juni: Gæster fra Danmark, Norge og

Sverige, der holder et fælles venskabsstævne i Varde, mødes i Medelby, som optages i den nordiske venskabsbykæde.

Ved åbningen af Kieler-ugen understreget landdagspræsident dr. Helmut Lemke overfor deltagende nordiske parlamentariskere betydningen af Slesvig-Holstens kontakter til Norden.

29. juni: Akademi Sankelmark har bestået i 30 år.

NORD FOR GRÆNSEN

5. juni: Sprogforeningen vil ændre sine vedtægter og afskaffe det nuværende tilsynsråd, som det har været vanskeligt at få valgt, idet der er for små kontaktmuligheder til medlemmerne. Foreningen har omkring 5.000 medlemmer. I tilskud til Sydslesvig er ydet 74.000 kr. Forfatteren Peter Seeberg modtog Sprogforeningens Litteraturpris.

Den tyske grænseforening holder sit årsmøde på den tyske efterskole i Tinglev.

6. juni: Fhv. amtsborgmester Erik Jessen skriver i Jydske Tidende om de dansk-tyske dage, at der næppe, som dagene er tilrettelagt, kan forventes en bredere tilslutning og advarer imod en popularisering. Det er vigtigt der gives danske og tyske, der er engageret i kommunalpolitik, kulturarbejde og andre ledende aktiviteter, en lejlighed til at mødes i fælles samvær og med fælles oplevelser.

9. juni: Statsminister Anker Jørgensen har i et brev til Sønderjyllands amtsråd bekræftet, at Storebæltsbroen stadig går frem for en Østersøbro.

Programsekretær Mogens Hansen, Danmarks Radio, modtager 10.000 kr. af Johanne Hansens Legat.

10. juni: Bund deutscher Nordschleswiger ønsker større bredde i de dansk-tyske dage, og der opfordres til også at inddrage venskabs- og fadderskabsforbindelser.

Ved Jels-sørerne er fundet en pilespids, hvis alder vurderes til 13-14.000 år; den er efterladt på en boplads for rensdyrjægere, som formodentlig er kommet herop syd fra.

En af mændene bag den hjemmetyske loyalitetserklæring og mangeårig formand for den tyske presseforening i Nordslesvig, fhv. fabrikant Matthias Hansen, Haderslev, fylder 90 år.

12. juni: Deutsche Selbsthilfe har i det foreløbne år behandlet 90 låneandragender til en samlet sum på 1.039.000 kr. Heraf bevilgedes 84 lån til ialt 718.000 kr. Det vedtoges fremtidig at forhøje summen pr. lån til 15.000 kr.

13. juni: Der noteredes 3.600 deltagere ved årets Knivbjergfest, det højeste besøgstal gennem 35 år. Hovedtalen holdtes af præsidenten for landssportsforbundet i Slesvig-Holsten, Hans Hansen. Mindetalen over de faldne holdtes af gårdejer Peter Wilhelmsen.

14. juni: Under en samtale mellem repræsentanter for det tyske mindretal og sønderjyske folketingsmedlemmer erklærer de sidste sig stort set enig med mindretallet i, at et tysk sekretariat bør knyttes til Folketinget. Fremskridtspartiet forventer dog, at mindretallet selv betaler omkostningerne. Man finder også en debat om mindretalsforhold henholdsvis i Kiellanddagen og i Folketinget rimelig.

15. juni: Den sønderjyske fælleslandboforening vælger gårdejer Torben Bagge Hansen, Sillerup, som formand. Han afløser gårdejer Arne Kindberg.

Fire af DSK-afdelingerne i det gamle Tønder amt er nedlagt i det forløbne år. Der er nu 12 tilbage med 87 medlemmer, oplyste formanden for DSK, Peter Schmidt, Døstrup. Afdelingernes faner bliver i lokalområdet, så længe der er DSK'ere.

16. juni: Slesvigsk Parti i Haderslev, der ikke længere har sit eget mandat, vil ned sætte et udvalg til at følge byrådsarbejdet.

Det tyske gymnasium i Åbenrå dimitterer 42 studenter.

18. juni: Af en undersøgelse foretaget af Susanne Bygvraa, Institut for Grænseregionsforskning, fremgår, at det danske underskud i grænseshandelen kan anslås til 730 mill. kr. Samtidig køber tyske kunder dog møbler for ca. 71 mill. kr. i Danmark. Desuden regnes med tyske køb af motorfartøjer på 27,2 mill. kr.

19. juni: Persontrafikken over grænsen har i 1981 været faldende. Der er ialt noteret gennemsnitlig 25.903 køretøjer pr. dag mod 28.060 i 1980 og 27.638 i 1979. Derimod noteres en svag stigning i lastbiltrafikken. Antallet af busser viser også en ganske svag stigning.

Sønderjydsk Skoleforening har i skoleåret 1981/82 ydet støtte til 381 elever fra Nordslesvig med ialt 170.000 kr. Året før ydedes støtte til 326 elever.

Undervisningsministeriet meddeler, at Åbenrå kommune er pligtig at yde tilskud til Sønderjydsk Idrætsforenings idrætscenter i Nørre Hostrup, men samtidig vil den hidtidige praksis blive ændret, så det ikke længere bliver hjemstedkommunen men amtskommunen, der skal yde tilskud til amtsforeninger. Åbenrå byråd vil nu anke afgørelsen til ombudsmanden.

22. juni: Der er ialt fundet rester af ti hvaler ved Gram.

26. juni: I Fredsted ved Haderslev åbner ægteparret Bente og Jørn Christiansen Danmarks første gårdmejeri.

Nordens statsministre besøger Gram og Møgeltønder, inden de fortsætter til Kiel for at overvære Kieler-ugen.

29. juni: Det meddeles, at Tvind Skolerne har overtaget Hotel Søgårdhus; man vil indrette det til kursuscenter.

Af Sønderjyllands Erhvervsråds beretning fremgår, at der tegner sig lovende og positive træk for nordslesvigsk industri. Syv sønderjyske virksomheder har i 1981 modtaget egnsudviklingsstøtte på ialt 16,9 mill. kr. Kun et produktionsopsving indenfor anlægssektoren kan nedsætte arbejdsløsheden, der i dag i Sønderjylland ligger lidt over landsgennemsnittet. Alene sidste år steg ledigheden med 21,2 pct.

Som ny formand for Sønderjyllands Erhvervsråd valgtes direktør K. Sandahl Sørensen, Brdr. Hartmann, Tønder, han afløser direktør M. F. Schøler, Danfoss.

Trafikminister J. K. Hansen kunne tilslutte sig erhvervsrådets ønske om en høj prioritering af Storebæltsbroen og oplyste, at der i november træffes en ny afgørelse.

30. juni: Den tyske interesse for at dække danske begivenheder bør ikke ses som noget negativt, skriver formanden for mediekommissionen professor H. P. Clausen i Aktuelt. Han betegner den tyske interesse for at orientere et tysk publikum om danske forhold som udtryk for væksten i det danske og den danske livsforms styrke. Vi er ikke længere i defensiven, som vi før var vant til at være det ved grænsen.

RETTELSE:

Juni 1982, s. 189, 1. sp., linie 17 f.o.: Læs: Tyrkerne ...

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Læs Grænseforeningens blad

GRÆNSEN

Fire numre om året: 20 kr.

Bestilles hos
Grænseforeningen,
Peder Skrams gade 5,
1054 København K.
Tlf. (01) 11 30 63

Jydernes
egen
kreditforening...

JYLLANDS
KREDITFORENING

6100 HADERSLEV: Astrupvej 13
Tlf. (04) 52 70 00
6950 RINGKOBING: Hærupvej 3
Tlf. (07) 32 01 11
8800 VIBORG: Sct. Mathiasgade 1-3
Tlf. (06) 82 33 33
9100 AALBORG: Boulevarden 43
Tlf. (09) 12 38 77
8200 ARHUS-VIBY J: Borgvold 16
Tlf. (06) 14 88 00

En lokal bank
har mange fordele
- derfor
SYDBANK

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S

Vestergade 14, 6500 Vejens
Telf. (04) 54 12 28

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

Grønsejlandets liv
Grønsejlandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Historisk Samfund
for Sønderjylland
Ekspedition Haderslevvej 45,
6200 Åbenrå
Telefon 04-62 46 83
Åbent kl. 9-16.

Selskabs- og udflugtskørsel
Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

A/S Sønderjydske Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S

CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Mød
Bankrådgiveren i
PRIVATbanken

Sønderjysk Månedsskrifts redaktionsadresse:

H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Ekspeditionens adresse:

Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå.

Tlf. (04) 62 46 83. Giro 504 26 82.

Redaktørernes adresser:

Seminarieadjunkt Jørn Buch, Marielystvej 10, 6100 Haderslev, tlf. (04) 52 33 03.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev,

tlf. (04) 52 17 37. (ansvh.)

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium – Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 – Tlf. (04) 42 55 25

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder – Aktiv deltagelse i udgravninger – Indsamling af folkeminder – Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Birgitte Wistoft.

Lange kursus: 2 måneder januar-februar, 3 måneder marts-maj, 5 måneder januar-maj.

Korte kursus juni-november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Tlf. (04) 74 40 40, kontor mandag-fredag kl. 10.30-13.00

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{2}$ • VOJENS

DANEBOG HØJSKOLE – ALS

4 ell. 8 måneders kursus fra september

4 måneders kursus fra januar

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

**Vi skaffer
penge
til huse.**

Kreditforeningen Danmark

Storegade 31¹, Postbox 103,
6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 74 00.

Sparekassen

Sydjylland